

Omskærelse, forbrydelse eller gudskyndelse

Foredrag i Rødovre Præstekonvent

Af Peter Garde¹

Abstract

The author discusses ritual male circumcision within the context of the criminal law in light of historical developments including recent judgments and subsequent legislation in Sweden and Germany. While currently legal, he argues that circumcision should be criminalized in order to protect the physical integrity of the child. He is, however, not optimistic in regard to the chances of passing such a measure in the Danish parliament.*

Derpå sagde Gud til Abraham: »Men du på din side skal holde min pagt, du og dit afkom efter dig fra slægt til slægt; og dette er min pagt, som I skal holde, pagten mellem mig og eder, at alt mandkøn hos eder skal omskæres. I skal omskæres på eders forhud, det skal være et pagtstegn mellem mig og eder; otte dage gamle skal alle af mandkøn omskæres hos eder i alle kommende slægter, både de hjemmefødte trælle og de, som er købt, alle fremmede, som ikke hører til dit afkom: omskæres skal både dine hjemmefødte og dine købte. Min pagt på eders legeme skal være en evig pagt! Men de uomskårne, det af mandkøn, der ikke ottendedagen omskæres på forhuden, de skal udryddes af deres folk; de har brudt min pagt.« (1. Mosebog, 17. kap., vers 9-14).

»So far it is known, only Antiochus IV Epiphanes, Hadrian, Stalin and Hitler have outlawed male circumcision. Is this the company with which today's opponents of circumcision would feel happy?«²

Intet af de 613 bud i Moseloven er så berømt, ej heller som omstridt, som omskærelsen, bortskærelsen af forhuden over penis. Mange af disse bud er ophævet eller automatisk bortfaldet med ændringen af den i budet forudsatte samfundstilstand som f.eks. sidestillingen af hjemmefødte og købte trælle, men endnu i dag bliver i jødiske hjem i Danmark drengebørn taget fra vuggen på ottendedagen og får forhuden bortskåret; under bedøvelse, hvis de er heldige, men ellers skrigende under frygtelige smerter. I det mindste véd den lille dreng ikke på forhånd, hvad der venter ham, modsat muslimske drenge, der ofte er ældre, når det samme sker for dem. Er i det Herrens år 2013 denne mishandling lovlig i det Danmark, der i 1997

* Title in English: *Circumcision – Crime or Worship*.

som sidste skridt i en lang udvikling afskaffede revselsesretten over for børn? Og som så er, bør den da kriminaliseres eller fortsat tolereres?

Jeg kommer tilbage til den danske juridiske virkelighed og debat og min egen stillingtagen sidst i mit foredrag, men først en lang rejse i tid og rum. Omskærelse er kendt fra så mange steder på Jorden, at den må være opstået spontant, således beskrives modbydelige ritualer hos australske indfødte i 1920'erne.³ Både israeliterne og omboende folkeslag kendte den. På ægyptiske mumier tilbage til 4.000 f. Kr. ses spor af omskærelse, og et bas-relief i kongegraven i Saqqara fra ca. 2.400 f. Kr. viser tempelpræster, der omskærer to unge adelsmænd.⁴ Uomskårne måtte ikke betrede Isistemplet i Philae. Herrens ordre til Josua om at omskære israeliterne med stenknive⁵ antyder stenalderen. Årsagen til skikkens fremkomst fortaber sig i det uvisse, den kan være religiøs, seksuel – en *rite de passage* – social, medicinsk-hygienisk eller flere ting på én gang. Den jødiske middelalderfilosof Maimonides hylder omskærelsen for, at den mindsker glæden ved samlejet, et hensyn, der i vore dage vel snarere må opfattes som et argument mod omskærelsen. At jøderne har valgt omskærelse i den spædeste barnealder, hvor andre folkeslag og religioner anvender senere omskærelse, særlig indtrædelse af puberteten eller voksenalderen, har ligeledes mange forskellige grunde. Tidligere har man vel troet, at det gjorde mindre ondt på børn – for længst modbevist – og den jødiske hellenistiske filosof Philo af Alexandria, samtidig med Paulus, har påpeget, at den voksne ofte vil modsætte sig omskærelsen. For dem, der begrunder indgrebet medicinsk, må gælde, jo tidligere des bedre. De mange steder udover Abrahampagten, hvor omskærelsen nævnes i Det Gamle Testamente, viser, at den religiøse begrundelse står stærkt hos jøderne.

Modsat andre ligeledes omskårne ørkenfolk som moabiterne, var israeliternes farligste fjender filisterne, hvis oprindelse fortaber sig omkring Ægæerhavet, ikke omskårne. I Dommerbogen og Samuelsbøgerne hånes de som de »uomskårne«. Da David begærer Sauls datter Mikal til ægte, afkræver Saul ham i brudekøb 100 filisterforhuder i håb om, at filisterne vil fælde den uvelkomne svigersøn, men David og hans mænd dræber 200 filistere og bringer kongen deres forhuder. Da Saul senere har lidt sit store nederlag til filisterne på Gilboas bjerg, beder han sin våbendrager: »Drag dit sværd og gennembor mig, for at ikke disse uomskårne skal komme og gennembore mig og mishandle mig,« og da våbendrageren gyser tilbage derfor, styrter Saul sig selv i sit sværd.⁶

To gange i antikken forsøgte vestlige herskere at komme omskærelsen til livs. Farligst under den seleukidiske kong Antiochus IV Epiphanes (175-163 f. Kr.), der i sine bestræbelser på at tvangshellenisere jøderne blev støttet af et parti blandt jøderne selv, der bl.a. deltog nøgne i idrætsøvelser på græske sportspladser

og prøvede at tilsløre deres omskærelse. Makkabærbøgerne⁷ skildrer tortur og henrettelse af dem, der nægtede at spise svinekød, og jødernes heldige oprør under Makkabæerbrødrene, der efter sejren omskar de uomskårne med magt. Bortset fra Antiochus tolererede hellenistiske og romerske herskere længe omskærelse, hvorimod kejser Domitian (81-96) forbød kastration vel af humanitære grunde. Disse grunde lå utvivlsomt bag det af kejser Hadrian (117-138), en af Romerrigets største herskere, udstedte forbud mod omskærelse, som ikke var rettet særligt mod jøderne, men gjaldt hele imperiet. Som tre hundrede år før udløste forbudet en opstand, Bar Kochba-oprøret 132-135, der blev nedkæmpet med strenghed. At forbudet kom før oprøret og ikke som hævdet af nogle forfattere var en straf for dette, fremgår bl.a. af historieværket *Scriptores Historiae Augustae*, »moverunt ea tempestate et Iudaei bellum, quod vetabantur mutilare genitalia« (»jøderne indledte en krig, fordi det blev dem forbudt at lemlæste kønsdelene«) og af, at det gjaldt hele riget. Hadrians mildere efterfølger Antoninus Pius (138-161) tillod jøderne, men kun dem, at omskære, hvilket understregede deres særstilling i Romerriket. At forbudet næppe blev håndhævet længe, ses ved, at den uværdige kejser Heliogabalus (218-222), af syrisk afstamning, til ære for sin gud omskar sig selv og sine nærmeste. I øvrigt forbød hverken Stalin eller Hitler omskærelse, Hitler forbød derimod schächtningen, den særlige jødiske slagtning. For nazisterne havde omskærelsen endog den sidegevinst, at en jødisk dreng ikke kunne skjules blandt kristne, omskærelsen afslørede ham. Freemans polemiske bonmot er morsomt, men som så mange andre bonmots skrupforkert.

De første kristne var omvendte jøder, der alle selv var omskårne som også Jesus selv, og uundgåeligt rejste spørgsmålet sig, om de nye hedningekristne skulle forpligte sig til at holde Moseloven og lade sig omskære. Ved apostelmødet i Jerusalem år 48 blev det heldigvis vedtaget, i høj grad ved Paulus' fortjeneste, at omskærelse ikke skulle kræves af de nye kristne, ellers ville mange, måske de fleste, vige tilbage fra trosskiftet. Gollaher nævner Paulus' »brilliant theological stratagem«.⁸ Patriark Kyrillos af Alexandria (død 444) udtalte, at Gud har skabt os fuldkomne. Siden da har omskærelsen ikke været et problem i kristendommen; de koptiske ægyptiske og etiopiske kirker, nogle orientalske menigheder samt stærkt bibeltroende kristne i U.S.A. praktiserer den dog. Inden vi kristne bliver for stolte af os selv, bør vi huske den endnu værre praksis, kastration, især i den katolske kirkes kor, først afskaffet af pave Leo XIII i 1878 og 1902.

Derimod undgik den sidste af de tre monoteistiske religioner, islam, ikke omskærelse. Nok er den ikke omtalt i koranen, hvorfor den afvises af de såkaldte koraniter, bl.a. oberst Gaddafi, og Muhammed selv synes ikke at have lagt vægt på den, men i flere »hadith«, påståede Muhammedord, kræves den, og i den stadig

mere regelfyldte islamiske teologi er omskærelsen en nærmest ufravigelig pligt. En enkelt juridisk skole hævder, at en muslim kan tvinges til at lade sig omskære, endog, at dødsstraf kan anvendes mod den muslim, som nægter at lade sig omskære, og som et kuriosum kan nævnes, at da den berømte opdagelsesrejsende Sir Richard Burton i 1853 hemmeligt besøgte Mekka, som var strengt lukket for ikke-muslimer, lod han sig omskære inden rejsen for ikke at blive afsløret.⁹ Medens jøderne fast omskærer på ottendedagen efter drengens fødsel, kan muslimske drenge omskæres lige så tidligt, men også så sent som ved pubertetens indtræden.

Det er beregnet, at 23 % af verdens mandlige befolkning er omskårne, og at 13,3 mill. drenge omskæres hvert år, 25 pr. minut.¹⁰

Moderne tendenser

Fra det 19. århundrede og senere ses fire vigtige udviklingstræk.

Det første var reformjødedommen,¹¹ begyndende i Frankrig med jødernes borgerlige frigørelse i forfatningen af 1791 – i forbindelse med kampen mod kristendommen og indførelsen af fornuftkulten i 1793 blev omskærelse forbudt i Strasbourg – derpå især i Tyskland, først med »Verein der Reformfreunde« i Frankfurt am Main i 1843. Medens andre reformkrav kunne trænge igennem som især udvidet brug af tysk i stedet for hebraisk, var afskaffelse af kravet om omskærelse anderledes omstridt, det fremgik af det første udkast til reformgruppens offentlige erklæring, men udgik ved den endelige redaktion. Typisk var det, at den fremtrædende rabbiner og forfatter Abraham Geiger,¹² der uden at være medlem selv sympatiserede med gruppen, i et privat brev til den ældre lærde Leopold Zunz, der anså omskærelse for central for jødedommen, kaldte ritualen for »barbarisk, blodig«, men aldrig ville offentliggøre denne holdning. Derimod var den modigere reformator Samuel Holdheim utvetydig i sin afvisning af omskærelse, især i et åbent brev i 1848 til ungarske reformjøder; han anerkendte faderen, der undlod omskærelse, som en sand og hel jøde. Mange rabbinere anså opgivelse af omskærelse nærmest som kættersk; den ortodokse Zacharias Frankel ville anmode den borgerlige øvrighed om bistand til at gennemtvinge den, hvis den jødiske fader nægtede det, ikke for at straffe faderen, men for at beskytte barnet. En sige episode indtraf, da sundhedsmyndigheden i Frankfurt beordrede, at jøderne skulle anvende særlig udvalgte personer, »sofern («hvis») sie ihre Kinder beschneiden lassen wollen«. Rabbinerne protesterede imod »hvis«, da omskærelse var et ufravigeligt krav for optagelse i jødedommen; Senatet svarede, at man ikke ville afskaffe et jødisk religiøst påbud, men »hvis« blev stående.

I den kommende tid ses, at mange jødiske fædre valgte ikke at lade deres søn omskære uden at blive udelukket af jødedommen. Geigers dagbog viser, at han

holdt regnskab med, hvem der undlod omskærelse, men også, at han i 1848 foretog »Einsegnung« af en uomskåren dreng.¹³ Synoden i Augsburg 1871 fastholdt omskærelsens afgørende betydning, men tilføjede, at en jødisk moders uomskårne søn uanset årsagen til den manglende omskærelse måtte betragtes som jøde i alle rituelle sammenhænge. Ved den store tyske, herunder jødiske udvandring til U.S.A. var omskærelsen med i bagagen også hos reformjøderne, men i 1892 vedtog de amerikanske reformjøder, at proselyter kunne optages uden omskærelse – anledningen var en kristendøbt mand, der ønskede at konvertere til jødedommen, men ikke ville lade sig omskære.

Jeg har ikke set tal for, hvor mange jøder der uden at forlade jødedommen dog undlader at omskære deres sønner; ved fremsættelsen af lovforslaget i Tyskland i 2012, som jeg kommer til senere, var det oplyst, at der var tendenser til at opgive omskærelse frem til 1933,¹⁴ men en tydelig modsat tendens efter 1945, utvivlsomt en reaktion mod jødeudryddelsen i det Tredje Rige. I U.S.A. findes foreninger imod omskærelse, og mange jøder undlader at lade deres sønner omskære, uden at de af denne grund afvises af deres omgivelser, ligesom der er forsøg på at erstatte den traditionelle omskærelsesceremoni, *Brit mila*, med navngivning, *Brit shalom*. Sågar i Israel findes uomskårne jøder, især de fra Rusland indvandrede, selvom opinionen er hård; den, der nægter at lade sit barn omskære, kaldes til tider »Hitler«, og begravelsesfirmaer har omskåret de døde inden begravelsen!¹⁵

Det andet udviklingstræk var, at omskærelse bredte sig fra jødedommen til kristenheden i de angelsaksiske lande. Dronning Victoria hævdede, at den engelske kongefamilie nedstammede fra de gamle jødiske konger med David i spidsen, og lod sine sønner, herunder den senere kong Edvard VII (1841-1910) omskære. Dette fortsatte i kongehuset, indtil prinsesse Diana i 1980'erne med held modsatte sig omskærelse af prinserne William og Harry. Inden Anden Verdenskrig var ca. 85 % af overklassens og middelklassens mænd omskårne, ca. 50 % af de lavere klasser, men det aftog dramatisk, da den højt respekterede læge Douglas Gairdner i 1949 i en vigtig artikel afvejede fordele og skader ved fjernelsen af forhuden, hvilket førte til, at den nye *National Health Service* udelod omskærelse fra de behandlinger, der gav ret til offentlige tilskud, efter krigen skulle der spares.¹⁶ Det mest engelskpåvirkede land i verden, New Zealand, havde den samme udvikling, ca. 95 % nyfødte drengebørn blev omskåret i 1940'erne, 7 % i 1991. I det engelske Canada er omskærelse langt mere almindelig end i den franske Québecprovinc, forstå det, hvo som kan.

Men det forjættede land for mandlig omskærelse er U.S.A., hvor børnelægen Lewis Sayre fra 1870 utrætteligt hævdede, at snart sagt alle sygdomme kunne kureres ved omskærelse, begyndende med lammelser i benene, men bredende sig til

så disparate lidelser som dårlig fordøjelse og klumpfod samt især det store skræmmebillede onani, udover naturligvis sygdomme forbundet med kønsorganerne som forhudsforsnævring og peniscancer. Aldeeb Abu-Sahlieh håner, at den eneste sygdom, der ikke hævdes at kunne kureres ved omskærelse, er høfeber, »mais cela pourrait encore venir«. ¹⁷ Efterhånden blev omskærelse til ren rutine efter fødsler på hospital eller klinik, inden moder og søn blev udskrevet. I en udbredt vejledning fra 1912, *Sex Hygiene for the Male* hævdede Frank G. Lydston, at »parents who do not have an early circumcision performed on their boys are almost criminally negligent«. ¹⁸ Klimaks var et forslag fra den jødiske læge Abraham Radic (1889-1984) om obligatorisk omskærelse af alle! ¹⁹ Om end der er i de seneste år er en faldende tendens i tallet for omskærelser i U.S.A., omskæres stadig flertallet af nyfødte drengebørn, særlig i den angelsaksiske hvide del af befolkningen. At omskærelse er indgroet i forestillingsverdenen, ses også ved, at i fjernsynsserien »Sex and the City« fremstilles manglende omskærelse som et æstetisk problem, et handicap for uomskårne mænd, som åbenbart har sværere ved at score, ²⁰ hvorimod en læge i 1967 hævdede, at samleje uden forhud var som Renoir for den farveblinde. Den indflydelsesrige sammenslutning af børnelæger, *American Academy of Pediatrics*, har i de senere år være mere forbeholden over for omskærelsens velsignelser end i Sayres gyldne tid. Den kendte børnelæge Benjamin Spock, oprindelig tilhænger af omskærelse, kaldte den i 1976 »unnecessary and at least mildly dangerous«. I Danmark, hvor næsten ingen omskæres, er frekvensen for peniskræft langt lavere end i U.S.A. ²¹ Bedre hygiejne er utvivlsomt et mere probat middel imod især kønssygdomme end omskærelse. Den amerikanske praksis er dog stadig et kraftfuldt modargument mod forsøgene på at bekæmpe omskærelse i de vesteuropæiske lande. Amerikanske firmaer har uden større held forsøgt at udbrede omskærelser til mange europæiske lande, i 1973 således i Danmark, hvor en artikel i Ugeskrift for Læger udtalte sig imod kampagnen. ²²

Det tredje udviklingstræk er, at den voldsomme muslimske indvandring i Vesterlandet siden 1960'erne har gjort omskærelse i Europa langt mere udbredt og synbar, end da den var begrænset til de små jødiske befolkningsgrupper.

Det fjerde udviklingstræk er, at der i de seneste år er opvokset en tydelig, særlig lægelig modstand mod drengeomskærelse, og at også juristerne, særlig kriministerne har meldt sig i debatten. Resten af min fremstilling er rettet herimod.

Menneskerettighederne

I den storartede Sherlock Holmes-novelle »Silver Blaze«, en af de bedste i rækken, er det bedste spor vagthundens manglende reaktion ved præmiehestens nat-

lige bortførelse, og ligervis er den totale tavshed over for dreng omskærelse i menneskerettighedssammenhæng et sigende træk.

De første udkast til Menneskeretserklæringen af 1948 omtalte retten til »intégrité physique«, men ved den endelige redaktion udgik det og blev til en ret til »la vie, la liberté et la sûreté de sa personne«, uden at baggrunden for svækkelsen fremgår af forarbejderne. Aldeeb Abu-Sahlieh minder om, at professor René Cassin, der var hovedredaktør, selv var jøde. Ej heller den europæiske menneskeretskonvention af 1950 beskytter den kropslige integritet, men menneskeretsdomstolen i Strasbourg henviser til forbudet mod tortur, konventionens art. 3, og respekten for privatliv og familieliv, art. 8, et meget svagt alternativ.²³

EMD's praksis omtaler ikke omskærelse, hverken ved art. 3 og 8 eller art. 9 om religionsfrihed og adgangen til indgreb over for denne. Carolyn Evans gennemgik i 2001 37 domme og 101 kommissionsafgørelser om religionsfrihed, uden at ordet omskærelse, »circumcision«, ses en eneste gang. Manfred Nowaks 1277 pp. store, nærmest officøse kommentar fra 1993 (2005) til FN-konventionen af 1966 om borgerlige og politiske rettigheder nævner kort, at retten til »observance« dækker »processions, wearing of religious clothing or beards, circumcision, prayer and all other customs and rites of the various religions.« Ordene »clothing«, »beards«, »religions« har fodnoter og henvisninger til praksis, men ikke »circumcision«. I kapitlet om barnets rettigheder er der ikke et ord om omskærelse. Det er ikke gået op for forfatteren, at der kan være et retligt problem.²⁴

Laoutte²⁵ anerkender på grundlag af især tørklædesagerne en vid skønsmargen for medlemsstaterne og fremhæver, at omskærelse af drenge er et typisk emne, som skaber diskussion og debat om drengenes fysiske integritet og religionsfrihed, men som ikke bliver behandlet af domstolene, så længe der ikke rejses en sag, hvilket kan skyldes, at »ofrene« ikke selv betragter sig som ofre, eller at de ikke kan klage, fordi emnet er uden for juraens rækkevidde. Det kan se ud til, at staten såvel kan gribe ind som lade være, uden at konventionen krænkes. Tendensen i debatten peger dog mest på en opfordring til en statslig regulering af religiøse praksisser, som virker problematiske såsom omskærelse, og som også præsenteres som menneskeretligt problematiske, men hvis staten bestemmer sig for at gribe ind, kan dette give menneskeretligt bagslag, hvis f.eks. indgrebene gang på gang sigter mod traditioner udøvet af en bestemt trosretning.

På baggrund af, at et forbud i Europa, modsat U.S.A., næsten udelukkende ville ramme jøder og muslimer, fremføres netop EMRK's diskrimineringsforbud som et vægtigt argument mod at forbyde omskærelse. Heroverfor vil jeg anføre tre efter min mening overbevisende eksempler på diskriminering ved den gældende ordning: Der diskrimineres mod drenge, der modsat piger ikke beskyttes.

Der diskrimineres mod afrikanerne, hvis traditionelle omskærelse af kvinder forbydes, medens den i Vesterlandet herskende dregeomskærelse tillades; den mangeårige kenyanske præsident Jomo Kenyatta krævede respekt for den kvindelige omskærelse i lighedens navn. Endelig diskrimineres der mod jødiske og muslimske drenge, der er ofre for politiske hensyn.²⁶

U.S.A.

Som før nævnt omskæres i intet land hyppigere end i U.S.A., det skulle da lige være Israel. Debatten er levende, ofte hård. Hjemmsiden CIRCLIST giver mængder af oplysninger ud fra et kraftigt omskærelsesvenligt synspunkt, f.eks. på linket til jura og omskærelse med rosende referat af dom, der sønderrev et ekspertudsagn fra en kendt »Intactivist« i en erstatningssag fra en omskåren. Det bifaldes, at hæren under krige i hvert fald til og med Vietnam pressede ikke-omskårne soldater til omskærelse, til tider med trussel om krigsret.²⁷ Når man er i hæren, tilhører ens krop hæren!

Mange omskårne har forsøgt sig med erstatningssager mod læger og hospitaler, enten fordi omskærelse er sket uden betryggende samtykke, f.eks. fordi forældrene ikke forstod engelsk, eller på grund af grove lægefejl resulterende i senere skader. Det synes at være svært at vinde disse sager, bl.a. fordi de afgøres i nævningeting, og når nævningerne (og dommerne) selv er omskårne og anser det for normalt, er det op ad bakke for sagsøgerne.²⁸

De mange læger²⁹ blandt kritikerne resulterer i, at meget af debatten vedrører de omstridte medicinske begrundelser for at foretage indgrebet. Ikke ringe indflydelse fik Michael og David Benatar, der indtog en midterposition, hvor gode og dårlige virkninger stort set ophævede hinanden – de anerkendte dog, at også den nyfødte kan føle smerte, hvorfor der ikke er nogen undskyldning for at undlade bedøvelse – hvorfor afgørelsen kunne overlades til forældrene, og selvom de ikke anerkendte, at kulturelle motiver kunne stå alene, accepterede de, at forældrene også lod sig lede af disse. Måske til deres overraskelse blev de kraftigt angrebet kun af kritikere af omskærelse.

Robert S. Van Howe, selv kritiker, har i 1997 fremhævet, at megen kritik dæmpes af lægers ønske om ikke at fornærme jødiske og muslimske kolleger eller endnu værre virke antisemitiske.

Blandt kritikerne vil jeg i øvrigt fremhæve to, først Gollaher, der efter en grundig historisk gennemgang påviser hulheden i argumenterne om omskærelsens nyttige virkninger. Særligt indtryk gjorde to grupper lægers sammenfatning af alle tilgængelige data anvendt på overlevelsstatistik med udgangspunkt i en forventet levetid på 85 år. Resultatet var, at den omskårne kunne regne med at le-

ve 14 timer længere end den uomskårne.³⁰ Medens jeg er usikker på, om Gollaher er jøde, er der ingen tvivl om, at psykologen Goldman er det. Han betoner de betydelige psykiske traumer efter omskærelse, erindringen om smerten, livslang dårlig samvittighed hos jødiske forældre, der har ladet deres børn omskære, ødelagte familierelationer. Hvis man som voksen ved et frit valg ikke ville lade sig omskære selv, bør man ikke påføre barnet det. Her citerer han den skriftkloge Hillel: »Gør ikke mod andre, hvad du ikke vil have gjort mod dig selv.« Om det religiøse argument for omskærelse siger han meget smukt, »When we act on our deepest, purest impulses, God is acting through us.« Omskærelsen farver forholdet mellem jøder og ikke-jøder og kan skabe antisemitisme. Der synes at åbne sig en opinion frem mod omskærelse, i hvert fald bliver jødiske forældre, der undlader det, accepteret af deres omgivelser. Sluttelig opstiller han smukke alternative ritualer, i stedet for omskærelsens »Brit Mila« navngivningens »Brit Shalom«, og gentager reformjødernes dictum, at ikke omskærelsen, men fødslen ved en jødisk moder skaber tilhør til jødedommen.³¹ En kvindelig rabbiner udfører »wrapping« af den nyfødte uden omskærelse, til stor taknemlighed hos barnets slægt, og understreger det feministiske aspekt som en del af sin motivation.³²

Tyskland

I intet land er retsudviklingen så betydningsfuld som i Tyskland. Debatten er fyldig, og senest følger en principiel dom og en kontroversiel lov. Det første væsentlige bidrag, jeg har set, er Holm Putzkes store afhandling i festskriftet 2008 til Rolf Dietrich Herzberg, et passende sted, da netop Herzberg senere fremtræder som den vigtigste juridiske omskærelsesmodstander. Putzke frakender den religiøse motivation absolut gyldighed og anerkender den kun som et af flere hensyn ved afvejningen af nytte og skade ved indgrebet. Over for de klare skadevirkninger som krænkelsen af den kropslige integritet, risici under og efter operationen, den psykiske belastning og ikke mindst indgrebets irreversibilitet finder han den påståede religiøse nyttevirkning af mindre vægt, herunder indgrebets karakter af identifikationsmiddel. Endelig inddrager han, ikke som den sidste, FN's børnekonventions art. 24, stk. 3, om afskaffelse af overleverede praktikker, der er skadelige for barnets sundhed, og fremhæver som afgørende den kropslige integritet, der efter Grundgesetz' art. 2 tilkommer »jeder«, også barnet, og besejrer både forældrenes religionsfrihed og ret til forældremyndighed, uagtet også disse rettigheder er grundlovsbeskyttede.³³

De af Putzke fremdragne hensyn går igen i den senere debat.³⁴ Ikke alle er enige med ham, nogle betoner religionsfriheden, hvorimod Fateh-Moghadam fremhæver den medicinske nytte ved indgrebet og forældrenes ret til at skønne

om barnets bedste, deres »Ermessensspielraum«, og går så vidt som til at kalde det misbrug af forældremyndigheden, hvis radikale modstandere af omskærelse undlader at anordne et medicinsk indiceret indgreb på barnet.³⁵ 2011 opstillede Thomas Exner teorien om socialadækvans på omskærelsen. Måske for effektens skyld afviste han både forældreret og religionsfrihed som argumenter for omskærelsens lovmedholdelighed og satte hele puljen på den efter min mening dubiose socialadækvans, oprindeligt opfundet af Hans Welzel i 1939 og defineret som aktivitet, der bevægede sig indenfor de historisk skabte sociale ordninger i samfundslivet.³⁶ Han krævede »Geringfügigkeit« og »Harmlosigkeit« samt almindelig billigelse i kulturfællesskabet. Lægelige indgreb faldt ind under kriteriet, tidligere også moderat revselse af børn.³⁷ Disse vilkår fandt Exner alle opfyldt for så vidt angik omskærelsen, dog med den ikke uvæsentlige modifikation, at det ikke var nødvendigt, at hele samfundet accepterede handlingen, når blot store grupper gjorde det (han kunne jo ikke vide, at rettens dom om omskærelse nåede at blive godkendt af en opinionsundersøgelse, inden Forbundsdagen slog bak).

Et vigtigt og virkningsfuldt indlæg, også citeret ved det senere lovforslag, fremkom 2012 fra Antje Yael Deusel, der trods kvinde både er rabbiner og omskærer, ekspert i jудаistik og overlæge i urologi. Fra den historisk spækkede bog fik vi rædselshistorien om drenge, der dør under indgrebet, og drøftelsen i Talmud om, hvor mange der skulle dø i samme familie, for at den næste fritoges; en rabbiner sagde to, en anden krævede tre; en from fader lod efter to dødsfald den tredje søn omskære endog på sabbaten, drengen døde. Efter 1945 var Brit Mila taget til som ny jødisk selvbevidsthed med høj symbolkraft efter rædslerne, også i Ungarn efter frigørelsen fra kommunismen. Hun gik udenom den juridiske diskussion bortset fra det billige argument, at menneskeretsforkæmperne ofte var antisemitter, men fastholdt – om end med afstandtagen fra det 19. århundredes overdrivelser – den medicinske nytte og henviste til den amerikanske hærs opfordring til uomskårne soldater om at lade sig omskære. Hun anerkendte dog hæderligt, at også nyfødte kan føle smerte, og at erindringen om smerten kan blive hængende. Hendes afslutning kræver citering på originalsproget. Omskærelse er »eine Verpflichtung dem Ewigen gegenüber, als Zeichen des immerwährenden Bundes mit Seinem Volk. Damit ist die Brit Mila auch gegenüber der nicht-jüdischen Umgebung nicht verhandelbar, und Juden sind nicht verpflichtet, rationale Einwände oder gar Entschuldigungen zu suchen, um ihr Festhalten an der Halacha und damit an der Beschneidung als einem ihrer grundlegenden Bestandteile zu rechtfertigen.« Over for argumentet Gud er modsigelse umulig.³⁸

Efter at der var tilstået komplikationer efter en omskærelse af en fireårig muslimsk dreng i Köln i 2010, foretaget af en læge med begge forældres samtykke,

rejste anklagemyndigheden i Köln tiltale mod lægen for overtrædelse af lægeloven og straffelovens regel om legemsbeskadigelse. Første instans, amtsretten, som havde nærlæst Exners bog, afvejede barnets interesser, på den ene side den kropslige integritet, på den anden side dokumentationen af det kulturelle og religiøse tilhørsforhold til islam og den truende stigmatisering, hvis barnet ikke blev omskåret. Omskærelse var således i barnets interesse. Da hertil kom forældrenes grundlovssikrede ret til religionsudøvelse og forældremyndighed, var frifindelsen oplagt. Anklagemyndigheden appellerede til landsretten som anden instans. Også denne frifandt for overtrædelse af lægeloven, da ingen fejl var bevist, men fandt derimod forholdet omfattet af Strafgesetzbuch § 223, forsætlig legemsbeskadigelse. Barnets kropslige integritet tillagdes højere vægt end forældrenes ret, hvortil kom barnets svækkede mulighed for senere at kunne bestemme sit religiøse tilhørsforhold gennem indgrebets varige og irreversible karakter. Exners these om socialadækvans blev fejlet til side, »überzeugt nicht«. Lægen blev dog på grund af uundgåelig retsvildfarelse frifundet for straf under henvisning til retstilstandens uklarhed, herunder den ikke fåtallige litteratur, der anså indgrebet for lovligt.

Denne juridiske frifindelse, hvor dommen over gerningen gemte sig til næste sag, hvor en tiltalt naturligvis ikke længere kunne påberåbe sig retsvildfarelse, var på en måde den rette udgang, men alligevel et ulykkeligt resultat, idet sagen hermed ikke kunne gå videre. Var tiltalte blevet dømt skyldig, kunne sagen meget vel være landet i Forfatningsdomstolen, hvor de modstridende §§ i Grundloven kunne være afvejede, barnets kropslige integritet og personlige senere religionsfrihed over for forældrenes ret til at opdrage barnet og deres egen religionsfrihed, måske også de jødiske og islamiske samfunds rettigheder i videre forstand, men som det skete, skete den epokegørende kriminalisering af omskærelsen i en melleminstans og ikke engang som en fældende dom.

Reaktionen var voldsom, særlig hos jøderne, der mødtes med muslimer i fælles protest, men også i kirkelige kredse. Den netop pensionerede protestantiske »Landesbischof« Johannes Friedrich kaldte dommen en skandale og opstillede over for barnets kropslige integritet et krav om sjælelig integritet, der ville lide skade, hvis dets fader ikke opfyldte sin centrale religiøse pligt og derved berøvede barnet dets religiøse hjemstavn; Friedrich fik mange bebrejdelser, bl.a. fra Herzberg, der kaldte det en skandale at bebrejde en jødisk fader, at han ikke lader sin søn omskære. Fra juridisk side krævede Werner Beulke og Annika Diessner som Deusel fuld definitionsmagt om religionens krav hos religionsudøverne selv og anførte, at forældrenes samtykke til omskærelse var lig med, at barnet selv udøvede sin religionsfrihed og valgte omskærelse og altså ikke blev tvunget.³⁹ Det skulle det af smerte skrigende barn bare have vidst. Af befolkningen blev

dommen derimod modtaget med tilslutning, en meningsmåling viste, at 55 % fandt dommen rigtig, kun 36 % forkert. Især hos CDU og Die Linke var tilslutningen stor, 69 og 68 %, hos SPD kun 53 %.

Den tyske gesandt i Israel fik travlt med at undskylde og bagatellisere dommen, og utvivlsomt skyldes det forbundskansler Merkels personlige indgriben trods folkestemningen, at der hurtigt gennemførtes en lovændring, der for første gang udtrykkeligt legaliserede drenges omskærelse, ikke ved en ændring af straffeloven, men af reglerne om forældremyndighed i Bürgerliches Gesetzbuch, BGB, der ved den nye regel omfattede en ret til at samtykke i omskærelse af en dreng, der ikke kunne træffe afgørelsen selv, og desuden tillod den jødiske Moheltradition, hvorefter ikke-læger udset af trossamfundet kunne udføre indgrebet i de første seks måneder efter fødslen, BGB § 1631 d, kun få numre efter § 1631, der forbød enhver vold under opdragelsen.

En kraftig kritik mod forslaget fremkom fra Herzberg,⁴⁰ der henviste til Weimarforfatningen af 1919 art. 136, direkte overført til den nye grundlov, hvorefter religionen ikke gav ret til at bryde loven og unddrage sig borgerpligter – det stemmer faktisk med den danske grundlovs § 70 – og over for formanden for det jødiske centralråds ord om, at man ikke forhandler med Gud, svarede, at store dele af 1. Mosebogs kap. 17 allerede er opgivet, nemlig kravet om omskærelse af slaver og bortjagelse af den uomskårne. Han afviste som ærekrænkende over for jøder og muslimer det også i Danmark hørte argument, at et forbud ville jage forældrene i armene på kvalsalvere, henviste til, at mange, også omskærerne selv, fortryder det skete, og sluttede flot med at citere den israelske overrabbiner Metzger – der er en ufrivillig ironi i, at navnet betyder slagter – der med omskærelsen ville gøre det umuligt for drengen at glemme, at han er jøde, »ein Siegel, von dem man sich nie verabschieden kann«. Hvor er barnets personlighedsret og religionsfrihed?

Nuvel, kritikken og folkestemningen hjalp ikke, Merkel fik sin lov vedtaget med det store stemmetal 434-100. Mindretallet kunne ikke snige sig op til en fjerdedel af Forbundsdagen og var dermed ikke stort nok til at kunne kræve loven forelagt forfatningsdomstolen, og da det bliver meget vanskeligt at finde en individuel forurettet med ret til selvstændig klage til retten, det skulle da lige være den voksne om 18 år, vil vi ikke med det første få en definitiv juridisk stillingtagen.

Hvad der ligger bag panikreaktionen ved hasteloven, er naturligvis den smertelige tyske historie. Enhver antydning om antisemitisme får, om ikke jurister og læger, så teologer og politikere til at tabe besindelsen.⁴¹ Tyskland kan aldrig gå i spidsen for et forbud mod omskærelse.

Frankrig, Belgien, England

I disse lande er omskærelse af drenge ikke omtalt i lovgivningen, men i praksis tilladt, »une tolérance de fait« (Wikipedia). Efter den tyske dom sagde den franske indenrigsminister i oktober 2012 til *Information juive*, at det sekulære Frankrig garanterede fri religionsudøvelse, herunder de traditionelle praktikker. »Je l'ai dit, je repète: les juifs de France peuvent [...] procéder à la circoncision.« I alle lande ses dog juridiske problemer, således synes der at være massivt socialbedrageri i Frankrig, hvor forældre overtaler læger til at omskære af påståede medicinske grunde for at få dækning i sygeforsikringen, hvilket den rituelle omskærelse ikke giver ret til.

I flere sager har en muslimsk fader uden held krævet rettens afgørelse for, at sønnen skulle omskæres mod den kristne moders protest. Efter muslimsk religiøs lov er drengen jo muslim efter faderen. I en belgisk sag i 1981 erklærede anklagemyndigheden al omskærelse strafbar; appelretten i Liège omstødte dette med hensyn til omskærelse af drenge, men afslog samtidig den muslimske faders krav om omskærelse af hans søn, som endog var katolsk døbt.⁴² I en fransk sag hævdede faderen uden held, at moderen stiltiende havde anerkendt omskærelse ved at samleve med ham, muslimen, med kendskab til hans holdninger. Samme resultat nåede dommer Wall, stadfæstet med megen ros af Court of Appeal, i den vigtige engelske sag om den tyrkiske fader og den kristne moder, der efter separation havde barnet »J« hos sig. Wall kunne have nøjedes med at fastslå det selvfølgeligelige, at J ikke kunne kræves omskåret mod moderens protest, men foretog en grundig undersøgelse og fastslog, at rituel omskærelse, som han sammenlignede med tatovering og farlig sport, var lovlig, hvis forældrene var enige, hvilket han kaldte »consent by or on behalf of the injured party«, hvorved han bortfortolkede drengens eget manglende samtykke. Samtidig var han klar over, at der ikke var medicinske hensyn, der talte for omskærelse. Han inddrog barnets »interesser« i afvejningen, men ikke barnets mulige rettigheder.⁴³

Fra akademisk side⁴⁴ er dommen kritiseret, bl.a. med henvisning til sagen *Williamson*, hvor House of Lords afslog forældres krav om at måtte straffe deres børn korporligt af religiøse grunde. Gilbert ønsker den gældende *common-law* ordning, der hviler på retspraksis, afløst af udtrykkelig lov og nævner tre muligheder: Fuldstændigt forbud; krav om personligt samtykke, når drengen når den såkaldte »Gillick«-alder og skønnes gammel nok til at skønne, f.eks. ved pubertetens indtræden; som det mindst vidtgående en lov svarende til den svenske lov af 2001, jfr. nedenfor.

Sverige

I Norden er den svenske retsudvikling væsentligst, en vigtig dom⁴⁵ efterfulgt af den eneste lov i Vesterlandet. En palæstinensisk ortopæd uden svensk lægeautorisation omskar seks muslimske, bosniske drenge i alderen halvandet til syv år efter begæring fra drengenes fader. Drengene var ikke bedøvede, og de hygiejniske forskrifter blev kun delvis overholdt. En svensk sygeplejerske kom tilfældigt til stede og forsøgte uden held at forhindre omskærelsen af den sidste dreng, som var seks år gammel og rystede af angst. I hvert fald fire af drengene fik infektioner og havde smerter i mindst en uge og måtte gå i kjole, så længe de ikke kunne tåle, at penis blev berørt. Ortopæden blev tiltalt for legemsbeskadigelse – faderen, som holdt drengene, burde have været medtalt – og blev dømt i de to lavere instanser, men frifundet i Högsta Domstolen under henvisning til forældrenes samtykke. Af den udførlige domsbegrundelse, der nærmest viser, hvordan retten slog knuder på sig selv for at nå det på forhånd ønskede resultat, ses, at hensynet til opretholdelse af jødiske og muslimske traditioner for omskærelse i hjemmet, lejlighedsvis uden en læges medvirken, har haft væsentlig indflydelse på dommen. Kun hvis smerten bliver »alltför stor«, ville retten må et andet resultat; en uges heftige smerter, hvor drenge må gå i kjole for at undgå berøring af penis, er for de hårdføre herrer i Högsta Domstolen ikke »alltför stor«. På dette sted er citering af Arnulf Øverland på sin plads: »Du må ikke tåle så inderlig vel / den urett som ikke rammer dig selv!«

Jareborg, som ikke tog udtrykkelig stilling til dommen, rubricerede den som begrundet i social adækvans og understregede, at HD dermed for første gang godtog termer af denne art.⁴⁶ En gerning var socialadækvat, »om den är tillåten därför att en oskriven undantagsregel är tillämplig«. Sport og lægelige indgreb var de mest typiske eksempler, men ikke de eneste. At en lærer førte en forstyrrende elev ud af klasserummet med et fast greb i armen, var ikke vold, derimod var »aga«, revselse, udelukket. Han forventede, at omskærelse af drenge og mænd i nær fremtid ville blive reguleret i en særskilt lov – loven kom samme år – og mindede om, at kvindeligt omskærelse blev kriminaliseret som »könsstympning« i 1982.

»Lag (2001:499) om omskærelse av pojkar« gælder for drenge indtil 18 år. Omskærelse kan foretages på begæring af forældremyndighedens indehavere, begges begæring kræves, når der er to indehavere af forældremyndigheden. Der skal gives information om, hvad indgrebet indebærer. Drengens egen indstilling skal såvidt muligt klarlægges, og indgrebet må ikke foretages mod hans vilje. Smertelindring udført af legitimeret læge eller sygeplejerske kræves, desuden betryggende hygiejniske forhold og hensyn til, hvad der er bedst for drengen. Om-

skærelse må kun udføres af læge eller person med særlig tilladelse, og er drengen ældre end to måneder, kun af læge. Særlig tilladelse kan meddeles den, som foreslås af et trossamfund, hvor omskærelse indgår som led i en religiøs tradition, og som har en nærmere foreskrevet kompetence også omfattende smertelindring; tilladelsen kan tilbagekaldes, og det offentlige kan føre tilsyn. Overtrædelse kan straffes.

Loven indeholder fornuftige regler, især kravet om smertelindring, men er ikke særlig vidtgående, og begrebet barnets bedste er upræcist. Kravet om hensyn til drengens egen protest kan måske hjælpe den store muslimske dreng, men er uden værdi for spædbarnet, hvis skrig ikke vil blive opfattet som en protest, og kravet vil blot få forældrene til at fremskynde omskærelsen.⁴⁷

World Jewish Congress protesterede kraftigt mod loven, »first legal restriction on Jewish religious practice in Europe since the Nazi era«, hvilket viser de store vanskeligheder ved at forsøge at regulere, når en så moderat lov som den svenske, som muliggør en fortsættelse af den jødiske *mohel*-tradition med en religiøs omskærer, fik en stor jødisk organisation til at trække nazikortet; danske politikere vil næppe vove at gøre det fornødne. Derimod har Europarådet accepteret loven; det er selvfølgelig umuligt at forudsige, hvordan rådet vil bedømme et kraftigere indgreb.⁴⁸

Straffehjemlen er ikke en blot skueret; en fader er blevet dømt for egenmægtig omskærelse af en dreng trods protest fra moderen, der havde forældremyndigheden, hvorimod der på grund af bevisets stilling ikke blev rejst straffesag efter en drengs død i narkose under omskærelse.

Debatten i Sverige pågår stadig. Professor (i jura) Peter Wahlgren rejser spørgsmålet, om et religiøst motiv kan gøre en ellers strafbar handling lovlig, nævner skaderne ved omskærelse, endog et dødsfald muligt på grund af fejl ved narkotiseringen, og den senere kritik fra dem, der som voksne vil forlade jødedommen eller islam, men fortsat bærer omskærelsens tilknytningsmærke. Den svenske forening af børnelæger har forsigtigt udtalt, at omskærelse bør afskaffes »på sikt«. Svenska läkaresällskapets »delegation för etik« har udtalt, at ikke-medicinsk motiveret omskærelse er svært at forene med barnets ret til integritet og selvbestemmelse samt barnets bedste jfr. FN's konvention om barnets rettigheder, hvorfor der er grund til at vente, til barnet selv kan samtykke. Måske af denne grund kan det være svært at finde en læge, der vil udføre indgrebet. Derimod har SKL, Sveriges Kommuner och Landsting, i 2009 anbefalet, at alle landsting (amtsråd) tilbyder også ikke-medicinsk motiveret omskærelse for at sikre, at indgrebet foretages betryggende under smertelindring og god hygiejne, men anbefalingen følges ikke, i hvert fald ikke generelt.

Finland

I lighed med Sverige har Finland haft en vigtig straffesag, HD 2008,93.⁴⁹ En enlig moder lod af religiøse grunde sin fireårige søn omskære. Tammerfors tingsrätt anså forholdet som mishandling, men frifandt som senere Köln landsret under hensyn til den anklagedes retsvildfarelse. Åbo hovrätt og Högsta Domstolen, HD, frifandt derimod pure. HD skabte en ny ulovfæstet retsstridighedsudelukkelsesgrund, hvorefter legalitetsprincippet kan fraviges i tiltaltes favør. Nok var gerningsindholdet for mishandling opfyldt, men ved afvejning mellem barnets ret til kropslig integritet over for familielivet og religionsfriheden var det et »så pass litet inngrep«, at det ikke var retsstridigt. Også barnets interesser var opfyldt efter en helhedsbedømmelse omfattende dets identitetsudvikling og integrering i det religiøse og sociale samfund. Indgrebet er ufarligt, når det udføres medicinsk adækvat, hygiejnisk og under smertelindring. Nok er det irreversibelt, men ikke negativt stemplende for den voksne. Lahti kritiserer dommen: Biomedicinkonventionen er ikke opfyldt. Barnets bedste bedømmes af HD som tilhører til familie og trossamfund, men hvad med den voksnes individuelle interesser, f.eks. kan det være umuligt for den omskærne at forlade trossamfundet. Desuden diskriminerer den i forhold til piger og drenge, som ikke tilhører disse trossamfund. Lahti ønsker lovregulering som også gennemført i Sverige.

I 1992 opfordrede Social- och hälsovårdsministeriet kommunerne til at lade omskærelse af drenge udføre i det offentlige sundhedsvæsen. I 1997 klagede en læge til justitieombudsmanden over, at universitetscentralsygehusene udfører omskærelse. Ombudsmanden fandt det »juridisk synnerligen tvivlsomt« at omskære, inden samtykke kan gives, uden i medicinsk begrundede tilfælde. Den etiske »delegation« kritiserede ikke omskærelse på offentlige sygehuse, intolerance og nedvurdering af religiøse traditioner bør undviges. Et mindretal, incl. Lahti krævede, at barnets bedste samt alle fri- og menneskerettigheder blev taget i betragtning.

Norge

Medens lov af 1995 om forbud mod kønslemlæstelse – ordet »omskjæring« undgås – forbyder omskærelse af piger og kvinder, selv med samtykke, foregår omskærelse af drenge anslået ca. 2.000 gange pr. år, i det store flertal blandt muslimer.⁵⁰ I 1999 afviste Stortingets flertal et forslag om forbud mod rituel omskærelse, som ikke var medicinsk begrundet. »Nasjonalt råd for prioriteringer i helsetesenet« udtalte i 2001, at selvom man respekterede den religiøse overbevisning og kulturelle tradition bag drengeomskærelse, var der ikke tungtvejende grunde for at udføre den i det offentlige sundhedsvæsen. Dette følges i praksis.

Omskærelse på privat klinik koster 3.500-9.500 kr., og det synes, som om de fleste vælger billigere løsninger. Nordmøre tingrett frifandt 27. oktober 2009 en tiltalt, der havde omskåret to drenge, under henvisning til samtykkereglen i straffelovens § 235.

I 2010 blev nedsat en talstærk kommission på 16 medlemmer om det offentlige forhold til trossamfundene. Den mandlige formand kom fra Den norske Kirke, den kvindelige næstformand fra ateisternes magtfulde Human-Etisk Forbund; der var en katolik og en muslim, medens juridisk og medicinsk sagkundskab var sparsommere repræsenteret. 7. januar 2013 udkom en udførlig betænkning præget af stor velvilje mod trossamfundene, f.eks. anbefales delvis mod gældende praksis adgang for politifolk og dommere til at kombinere uniformen eller dommerkappen med religiøse beklædningsgenstande.

Kapitlet om børns stilling indeholder et udførligt afsnit om omskærelse. Det nævnes, at »Den norske Legeforening« og »Det norske Sykepleierforbund« helst så et forbud mod omskærelse, men konstaterede, at tiden ikke var moden, hvorimod man frarådede indførelse af omskærelse som en gratis og prioriteret offentlig opgave, hvilket kunne øge presset på familier, som ikke umiddelbart ønskede omskærelse. For forbud talte Barneombudet, »Senter for medisinsk etikk«, »Nasjonalt kunnskabssenter om vold og traumatisk stress« samt Human-Etisk Forbund, der henviste til barnets livssynsfrihed, protesterede imod irreversible forankringer af en speciel livssynstilhørighed hos børn og fremhævede risikoen for komplikationer med fremdragelse af en amerikansk undersøgelse, hvorefter der i 2009 var 117 omskærelsesrelaterede dødsfald eller 9,01 pr 100.000 omskårne drenge. Omvendt anerkendte Helse- og Omsorgsdepartementet og Senter for menneskerettigheter, at omskærelse ikke i sig selv var i strid med FN's børnekonvention og menneskerettighederne, og at der var tvivl om, hvorvidt et forbud ville stride mod menneskerettighederne. I et høringsbrev af 26. april 2011 har Helse- og Omsorgsdepartementet foreslået lovregulering med ret til omskærelse af drenge i offentligt regi, muligt således at kun læger må foretage indgrebet, og den nye helseminister fra Høyre har bebudet en proposisjon inden Påske 2014.⁵¹

Ét medlem af kommissionen Rolf Reikvam, Sosialistisk Venstreparti, anbefalede et forbud mod omskærelse af børn med henvisning til smerten ved indgrebet og anførte, at det omfattende og irreversible indgreb lå udenfor, hvad forældre kunne beslutte på vegne af et barn, der ikke selv kunne samtykke. Alle øvrige medlemmer fandt, at det ikke var tilstrækkelig sandsynliggjort, at omskærelse skadede drengebørn så meget, at der burde indføres et forbud, og sammenlignede med dårlig kost, som gav barnet fedmeproblemer i resten af livet, understimulans og passiv rygning, som man kunne være uenig i, men ikke ville gribe ind overfor

med et forbud. Flertallet undtagen to ville endog åbne adgang for omskærelse i det offentlige sundhedsvæsen med en lav egenbetaling for ikke at afskrække forældrene fra at vælge den mest betryggende løsning, medens to krævede fuld egenbetaling, idet omskærelse ellers kunne opfattes som offentligt accepteret.

Uden for kommissionen krævede Julie Köhler-Olsen i sin disputats fra 2012 om barnets ret til selvbestemmelse i forhold til religiøse normer respekt for barnets personlige, religiøse identitet, som ikke kunne betragtes som kun afledt af forældrenes, hun begrænsede nærmest forældremyndigheden til en vejledningsret. Hun omtalte ikke omskærelse, men nævnte to domme fra EMD, der afviste svenske og engelske forældres klager mod statens forbud mod fysisk afstraffelse af børn.⁵² I den mundtlige prøveforelæsning om omskærelse krævede hun eget samtykke fra barnet med en aldersgrænse på 16 år. Når vi anerkender børn som mennesker med sociale og civile rettigheder, skal de ikke tåle kropslige indgreb uden eget samtykke uden svært gode grunde som skade, sygdom, æstetiske hensyn. Der er forskel mellem at beskytte mod sundhedsfare og at sikre barnets tilhørsforhold til en gruppe. Bevisbyrden er hos den, der vil begrænse princippet om barnets ret til eget samtykke.⁵³

Danmark de lege lata

At afskæring af forhuden falder ind under straffelovens § 244 om vold, hvor strafferammen er fængsel indtil 3 år, i forening med § 245 stk. 2 om skade på legeme, hvor straffen kan stige til fængsel i 6 år, er åbenbart, ligeledes at handlingen og skaden må anses som forsætlig. Alligevel har de danske strafmyndigheder i flere hundrede år undladt at skride ind mod den jødiske omskærelse og senere den talmæssigt langt større muslimske omskærelse, så anklagemyndigheden har givetvis været af den opfattelse, at en tiltalerejsning ville være uigennemførlig, og så spilder en fornuftig anklager ikke sin og rettens tid med en tiltale, som med sikkerhed vil føre til frifindelse. For så vidt kunne dette afsnit standse her, men spørgsmålet hvorfor kan alligevel fortjene, at jeg tænker højt.

Det er en banal sandhed, at masser af legemsangreb er lovlige. Nogle er direkte lovregulerede, såsom abortus provocatus i svangerskabets første 12 uger og efter særlig tilladelse endnu senere, andre ikke, særlig lægelige indgreb. Feltskæren, der i sit telt ved slagmarken eller i lazarettet bag fronten amputerer arme og ben for at redde liv, bliver ikke mødt med en sigtelse for overtrædelse af straffelovens § 246 om den groveste legemsbeskadigelse. At søge grunden til straffriheden i samtykke – romerrettens *volenti non fit injuria* – er en absurditet, når det gælder det medicinske begrundede lægelige indgreb. Trolles drastiske formulering fra 1959, »Kirurger er hverken for en teoretisk eller praktisk Betragtning professio-

nelle Voldsmænd, der lever af at udføre retsstridige Legemsangreb – der dog i Reglen er legaliserede ved Samtykke«, har fuld gyldighed i dag. Men hvorfor? Vi jurister vil jo gerne have en forklarende grund til alle slutninger.

Det tysk-svenske retsinstitut socialadækvans har aldrig vundet indpas hos danske jurister, der i stedet anvender begrebet materiel atypicitet for handlinger, der omfattes af en straffebestemmelse, men hvor den sunde fornuft viger tilbage fra at domfælde.⁵⁴ Lægelige indgreb og sportslige handlinger er de hyppigst anførte eksempler, selv en rigelig hård tackling straffes ikke som vold. Faktisk dækker begrebet en stor del af dagliglivets handlinger, uden at vi tænker over det. Den ensomme gæst i middelalderkirken, der tager en fører til kirken og lægger 10 kr. i bøtten, begår selvfølgelig ikke tyveri. Men lige så klart er det, at der er grænser opad for den materielle atypicitet. En fodboldspillers overfald på dommeren er straffet som vold.⁵⁵ Lægelige indgreb kræver lægelig indikation. En overlæge, der masserede yngre kvindelige ansatte indvendigt med en finger i kønsdelen uden lægemæssigt formål, den såkaldt Thure-Brandtske metode, blev straffet for blufærdighedskrænkelser.⁵⁶ Som i andre ikke-angelsaksiske lande har Danmark aldrig haft en praksis om profylaktisk omskærelse for at afværge senere sygdomme, så bortset fra de få tilfælde, hvor omskærelse er medicinsk begrundet, typisk i en så alvorlig forhudsforsnævring, at antibiotica m.v. ikke er tilstrækkeligt, må jeg på dette stadium afvise den materielle atypicitet.

Det personlige samtykke kan legitimere indgrebet. Selvom lemlæstelse på begæring normalt vil medføre straf, er jeg ikke i tvivl om, at en læge straffrit vil kunne omskære en voksen mand på dennes udtrykkelige begæring af religiøse grunde⁵⁷ – noget andet er, at dette næppe vil ske hyppigt. Allerede Philo frygtede, at den voksne ville undslå sig, og i U.S.A. har kun 0,3 % af de som børn uomskårne valgt at lade sig omskære som voksne.⁵⁸ Mere praktisk er spørgsmålet, om forældrenes samtykke – i enighed, den ene kan aldrig gennemtvinge indgrebet mod den andens protest jfr. de før nævnte sager – kan træde i stedet for barnets samtykke og legitimere indgrebet, selvom barnet skriger og gør faktisk modstand. Som før nævnt er det hævdet, at barnet udøver sin religionsfrihed ved gennem forældrene at samtykke i omskærelse. Bechmann Christensen anerkender under tvivl, at samfundet har accepteret, at forældrene ud fra kulturelle og religiøse sædvaner samtykker i f.eks. omskærelse, men har selv svært ved at acceptere, at forældrenes behov for at opdrage barnet i en bestemt kultur diskulperer for et strafansvar, oven i købet hvor det ikke er den direkte forurettede, der giver sit samtykke.⁵⁹ Selv vil jeg afvise det stedfortrædende samtykke som grundlag for at tillade indgrebet. Modsat lægelige indgreb er omskærelse aldrig til gavn for barnet.

Man kunne overveje, om forældremyndigheden – som i Tyskland endog har grundlovsrang – legitimerer indgrebet, men jeg finder det nærmest absurd at hævde, at de samme forældre, som efter ophævelsen af den sidste rest af revsel-sesretten i 1997 kan straffes for vold for at tildele en onanerende dreng en ende-fuld som straf, straffrit kan lade ham omskære for at forhindre tilbagefald i onani.⁶⁰ Også forældremyndigheden må således afvises som grundlag for at tillade omskærelse.

Vi lander således i det religiøse og kulturelle argument. Selv i et gejstligt fo-rum må jeg med eftertryk afvise ethvert argument om, at 1. Mosebog kap. 17, vers 9-14, har højere gyldighed i en dansk retssal end den danske straffelov. Det er omtrent tre hundrede år siden, at vi ophørte med at dødsdømme mordere med citering af 3. Mosebog kap. 24 og 4. Mosebog kap. 35, og hvis vi anerkender på-budet om omskærelse af spædbarnet, hvorfor ikke også ansatte (»trællene«), og i så fald skulle de uomskårne udstødes af samfundet. Definitionsmagten for, hvad der er ret, kan ikke overlades til religionen, heri er jeg enig med Lassen. Når Beulke og Diessner ironiserer over, at Herzberg svinger sig op til at være »Reli-gionsgelehrter« ved at angive, hvordan jødedom og Islam kan udføre en sym-bolsk omskærelse, og fastholder religionernes ret til at definere deres ritualer selv, er at sige, at Herzberg m.fl. alene angiver de retlige grænser for det tilladelige.

Straffeloven må forstås med hensyntagen til den trindhøjere Grundlov, hvis § 67 giver borgerne ret til »at dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden«. Lidt provokerende har Henrik Palmer Olsen betvivlet religionsfrihedens nytte, da dens vigtigste dele indeholdes i ytringsfriheden, for-samlingsfriheden og diskriminationsforbudet, medens de egentlige religiøse handlinger ikke fortjener mere hensyntagen end den almindelige handlefrihed; han har en pointe, men nu står religionsfriheden engang i Grundloven, og jeg nær-er ikke tvivl om, at omskærelse af drenge er en dybt indgroet del af både mosa-isk og islamisk gudsdyrkelse. Dermed er sagen dog ikke afgjort jfr. henvisningen til den offentlige orden. Gammeltoft-Hansen finder forbeholdet »klart« anvende-ligt ved overtrædelse af strafferegler, f.eks. straffelovens bestemmelser om sæde-lighedsforbrydelser eller legemskrænkelser, men undlader at nævne, om omskæ-relse falder ind under det eller ej.

Den mangeårige formand for det Rådgivende Udvalg vedrørende godkendelse af trossamfund som vielsesmyndighed, professor Armin Geertz har udtalt, at hvis et nyt trossamfund ansøgte om godkendelse og oplyste, at man ville omskære drenge, ville det få afslag bl.a. under hensyn til FN's Børnekonventions artikel 24

om afskaffelse af praksisser, som er skadelige for børns sundhed,⁶¹ men både jødedommen og Islam var for længst godkendt inden udvalgets nedsættelse i 1998.

Denne tidsfaktor er afgørende. Med Lassen må det lægges til grund, at omskærelse i kraft af en med tiden etableret retssædvane, hvor indgrebet udføres 1.000-2.000 gange pr. år,⁶² uden at nogen anklager rejser tiltale, har opnået status som undtagelse fra straffelovens voldsbestemmelser og sundhedslovgivningens forbud imod, at ikke-læger udfører operationer, uanset at ellers strafbare gerningsindhold er realiseret. Måske kan også etiketten materiel atypicitet tages i brug. I tiden umiddelbart efter jødernes borgerlige ligeberettigelse i 1814 bestemmer en cancelliskrivelse af 1. august 1821, at omskærelsen er en forretning, der er kateketen uvedkommende (de små jødiske menigheder uden for København blev betjent af fire kateketer, underordnede hjælpepræster), d.v.s. at cancelliet tager for givet, at en eller anden, uoplyst hvem,⁶³ foretager omskærelse; denne nævnes ikke blandt de oplysninger, der skal indeholdes i trossamfundets protokoller, så omskærelse er ikke en nødvendig betingelse for optagelse i trossamfundet.

Denne løsning støttes klart – her er jeg enig med Vagn Greve og Gammeltoft-Hansen⁶⁴ – af en modsætningslutning fra det absolutte forbud mod kvindelig omskærelse i straffelovens § 245 a samt udtalelser under denne bestemmelses tilblivelseshistorie. Da det første gang mislykkedes at indføre dette forbud i 1996-1997, protesterede Arne Melchior i Folketinget mod selve benævnelsen. »Det har nemlig ikke en pind at gøre med og ligner ikke på nogen måde den mandlige omskæring, som visse religioner bruger, og som for øvrigt også bekendere af religioner, der ikke har det som en religionsregel, bruger i stor udstrækning.«⁶⁵ Justitsministeriet udtalte i det i 2003 gennemførte forslag, at bestemmelsen kun omfattede omskærelse af piger og kvinder. I sit høringssvar foreslog Institut for Menneskerettigheder, at den nye lov formuleredes kønsneutralt for ikke at afskære mænd fra samfundsgrupper, der er kulturelle eller religiøse grunde foretog omskærelse, fra at indgive anmeldelse om en handling, der oplevedes som integritetskrænkende, men gjorde ikke gældende, at mandlig omskærelse allerede var strafbar. Under debatten hævdede Søren Søndergaard fra Enhedslisten derimod, at den nye lov ikke medførte, at omskærelse af drenge var lovlig, idet det allerede efter gældende ret måtte lægges til grund, at det var ulovligt at skære i børn, når det ikke var sundhedsfagligt begrundet. Justitsminister Lene Espersen kommenterede ikke denne del af hans indlæg, hvad hun nok burde have gjort.⁶⁶

Men selvom jeg kan tiltræde, at mandlig omskærelse som udgangspunkt er lovlig ved samtykke fra begge forældre, kan de konkrete omstændigheder være så graverende – ingen lægelig medvirken, brug af snavsede instrumenter uden steri-

lisering, manglende indgriben ved efterfølgende komplikationer – at forløbet alligevel rammes af straffeloven. Da Grundlovens § 67 og EMRK art. 9 stk. 2 anviser en afvejning, vil strafferetlig indskriden her være lovlig. Det er vel disse tilfælde, Michael Elmer tænker på, hvor han i sin straffelovskommentar i Karnov ikke vil udelukke straf. Jeg har selv som anklager ca. 1980 gennemført en sådan sag i Holbæk kriminalret til domfældelse for legemsbeskadigelse; som jeg husker sagen, blev der ikke procederet på religionsfrihed, og dommen i første instans, betinget fængsel, blev ikke appelleret.⁶⁷

Danmark de lege ferenda

Dommen i Kølns Landgericht udløste en større, i skrivende stund stadig vedvarende debat i Danmark. Argumenterne for et forbud retter sig i mindre grad imod de mulige komplikationer ved omskærelse, mere imod angrebet på barnets fysiske integritet.⁶⁸ Det har gjort indtryk, når mænd, der selv er omskårne som f.eks. Kjeld Koplev, har fremhævet deres smertelige erfaringer, herunder de psykiske eftervirkninger. Modstandere af et forbud er i mindretal i debatten, et temperamentsfuldt indlæg af den jødiske journalist Martin Krasnik kan nævnes samt sognepræst Stig T. Christensen, der som biskop Friedrich ser forbud mod omskærelse som et angreb mod jødisk religionsfrihed. Samtaler med præster i min vennekreds viser, hvor tungt dette hensyn vejer, »vi skal møde tro med tro.« Også hensynet til familiens sammenhold har været fremført, herunder af Marie Krarup fra Dansk Folkeparti, der endog udtalte sig sådan, at det er blevet opfattet som et svar for en »mild« omskærelse af piger for at skabe lighed i forhold til de omskårne drenge.⁶⁹

Midt under debatten konkluderede en rapport fra Sundhedsstyrelsen af 27. juni 2013, at der ikke var afgørende medicinsk begrundelse for et forbud – Sundhedsstyrelsen understregede, at den kun inddrog de medicinske hensyn, men ikke de juridiske og etiske – og sundhedsminister Astrid Krag udtalte straks, at hun herefter ikke ville tage skridt til et forbud, men følge udviklingen, herunder senvirkningerne af indgrebet på de omskårne. 15. september 2013 vedtog det Radikale Venstres landsmøde (ikke folketingsgruppen) at arbejde for et forbud mod drenges omskærelse, hvilket fremkaldte en intens debat i Kristeligt Dagblad, hvor mange påberåbte sig åndsfriheden som argument for at tillade omskærelse, især af hensyn til jøderne,⁷⁰ således avisens leder 24. september (»Debatten er præget af historieløs og arrogant rettighedstænkning«), ligesom et forbud kaldtes ekstrem-individualisme uden syn for tilværelsens kollektive værdier.⁷¹ Flere sammenlignede omskærelse med barnedåb, der med samme ret kunne kaldes et psykisk overgreb mod det lille barn. Psykoterapeuten Maria Marcus indvendte, at

omskæring var irreversibel, og at snak om åndsfrihed skyggede for menneskelig forståelse. Fhv. fængselspræst Carl Lomholt påpegede, at også det kristne dåbsritual var forvandlet ved opgivelse af den totale neddykning. Midt under debatten underskrev de nordiske børneombudsmænd en erklæring mod omskæring uden samtykke fra drengen selv, og Europarådet udtalte kraftig kritik af mandlig omskærelse.

Jeg må straks bekende kulør: Jeg er emotionelt en kraftig modstander af drengeomskærelse og har under dette arbejde meldt mig ind i »Intact Denmark«, der agiterer for et forbud, men det befrier mig naturligvis ikke for en nærmere nuanceret og rationel begrundelse *qua* jurist.

Da jeg spurgte min egen læge om hans holdning, svarede han, at der er om end en meget ringe risiko for komplikationer ved ethvert kirurgisk indgreb, hvorfor et sådant aldrig bør foretages uden klart sundhedsmæssigt behov. Jeg er enig, ganske vist er den procentuelle andel af komplikationer meget lille og antallet af dødsopfre forsvindende ringe, modsat blodbadene i Deusels beretninger fra Talmud, men selv en ringe risiko for komplikationer er et argument for forbud, når der ikke er medicinsk begrundelse for indgrebet. Det profylaktiske argument for de amerikanske masseomskærelser må jeg afvise som allerede dr. Levit, der sammenlignede det hygiejniske argument med at skære næsen af for at kurere forkølelse.⁷² Mere alvorligt, brystkræft er en af de mest frygtede dødsårsager for kvinder, jeg har mistet både min moder og min søster til denne sygdom, men ingen vil drømme om at fjerne brysterne hos alle nyfødte pibebørn for at eliminere denne risiko. Onaniargumentet, som givetvis har motiveret mangan amerikansk læge på Sayres tid til at advokere omskærelse, kan i dag ikke anføres seriøst. Det hypotetiske hensyn til en senere eventuel seksualpartner, nemlig at risikoen for særlig livmoderkræft eller HIV mindskes ved samleje med en omskåren snarere end en uomskåren, er for langt ude.⁷³ Andre nyttevirkninger kan man vist helt se bort fra, f.eks. den i U.S.A. hørte begrundelse, at den uomskårne dreng er fløv over at være afviger, når han klæder om til gymnastik eller fodbold, men allerede fordi omskærelse kun praktiseres af et ringe mindretal i Danmark, kan vi afvise dette argument.

En sikker og overbevisende statistik om komplikationer efter omskærelse er umulig at opnå; komplikationer er sjældne, hvis omskærelse foretages på optimal måde, *lege artis*, men helt kan man ikke bortse fra risikoen, især ikke i forbindelse med den for mindskningen af smerten nødvendige bedøvelse af barnet, det er altid en betænkelig sag at bedøve et barn. At mange, måske et flertal, omskærelser særlig i islamiske milieuer, foretages i hjemmet, uden lægers medvirken, ved hjælp af en omskærer ofte fra udlandet, hvilket alt naturligvis forøger risikoen

ved indgrebet, har i Norge affødt en forslag om et tilbud til forældrene om omskærelser i det offentlige sundhedsvæsen og en meget lav egenbetaling, og der skal såmænd nok være velmenende personer i Danmark, der foreslår en lignende generøsitet. Det må jeg modsætte mig med hævet stemme: Det er mere end svært at gennemføre et forbud mod omskærelse, men stat og samfund bliver totalt umoralsk, hvis man praktisk og økonomisk blåstempler den ved at lade det offentlige dække udgifterne.

Selvom komplikationer er sjældne, er de stadig et argument mod omskærelse; et totalt unyttigt indgreb bør ikke foretages, blot der er den mindste risiko ved det. Men er denne kun et halvgodt argument, er smerten ved indgrebet et afgørende hensyn, jeg bryder mig ikke om at forestille mig en jødisk *brit mila*, der næppe omfatter bedøvelse, og den svenske sag fra 1997, hvor en afmægtig svensk sygeplejerske ikke kunne forhindre den brutale amputation på den sidste af seks muslimske drenge, er ikke hyggelig læsning. Også Antje Deusel anerkender, at nyfødte kan føle smerte, og selv når den fysiske smerte har fortaget sig, består erindringerne i fuldt omfang. En anden senvirkning er konsekvenserne for det senere seksualliv. Jeg er ikke seksualekspert, men det er åbenbart, at den intakte forhud bidrager i ikke ringe grad til samlejets glæder, jeg minder om, at netop dette var et væsentligt argument for omskærelse hos Maimonides.

Et argument for omskærelsens berettigelse, som synes at være i tilbagegang, er hensynet til forældremyndigheden, familiens sammenhold, slagordsmæssigt »børnene tilhører ikke samfundet, men forældrene«. Dette argument er i total modstrid mod retsudviklingen, især afskaffelsen af revselsesretten i 1997. Snarere bør man sammenligne med tatoivering; selvom dette er et mindre vidtgående indgreb end omskærelse, er det ubetinget forbudt for alle under 18 år. At indgrebet bliver lovligt ved forældrenes samtykke på barnets vegne, må jeg også afvise. Det er muligt, at samtykket ikke engang disculperer efter gældende ret, men *de lege ferenda* kan der ikke være tvivl.

Afgørende for mig er indgrebets vidtgående og irreversible karakter. Et sundt organ amputeres, og virkningen varer ved livet ud; nok er der behjertede forsøg på at restituere den bortfjernede forhud, men behandlingen varer år og kan kun lykkes delvis, så jeg er ikke i tvivl om, at indgrebet må betegnes som irreversibelt. Vi er tilbage i straffelovens §§ 244 og 245, stk. 2.

Som før nævnt hører vi til tider argumentet, at da et forbud mod omskærelse i Europa næsten udelukkende rammer jøder og muslimer, vil det stride imod diskrimineringsforbudet i EMRK. Jeg minder om de overbevisende modargumenter hos især Aldeeb Abu-Sahlieh. Den gældende ordning diskriminerer mod drenge, der modsat piger ikke beskyttes, mod afrikanerne, hvis traditionelle omskærelse

af kvinder forbydes, medens Vesterlandets dreng omskærelse tillades, og mod jødiske og muslimske drenge, der er ofre for politiske hensyn. Inden jeg forlader diskrimineringen, vil jeg nævne, at Exner leger med tanken om at tillade omskærelse for alene jøder, hvis praksis i Tyskland er mange hundrede år gammel, modsat muslimerne, der først er indvandret for nylig.⁷⁴ Det samme kunne anføres for Danmark, hvor de første jøder indvandrede under Christian IV, medens den muslimske indvandring kun er halvtreds år gammel. Jeg er dog med Exner enig om, at varigheden ikke kan være et afgørende argument, og at omskærelse må tillades eller forbydes begge grupper.

Det eneste argument, der fortjener alvorlig overvejelse, er religionsfriheden, hvad enten man dermed mener forældrenes ret til fri religionsudøvelse både på egne og barnets vegne eller det jødiske og islamiske trossamfunds ideelle interesse i at sikre de troendes frie religionsudøvelse, måske også deres interesse i at holde trossamfundet intakt. Det sidste hensyn lå givetvis bag de tyske ortodokse rabbineres fastholdelse af omskærelsen i kampen mod reformjødedommen i det 19. århundrede. Den voldelige omskærelse af dr. Eugen Levits lille søn og Makkabærbødrenes tvangsmæssige omskærelse af de helleniserede jøder havde ikke meget med religionsfrihed at gøre.

Hensynet til trossamfundet som helhed er ikke et gyldigt argument for at tillade omskærelse. Hvis jødiske eller muslimske forældre undlader at omskære deres søn, har trossamfundet intet krav på den verdslige øvrigheds bistand til at gennemføre omskærelsen. Det er lige så oplagt, at hvis forældrene er uenige, har den, der ønsker at omskære, intet krav på særlig hensyntagen fra retssamfundet jfr. fast praksis i hele Europa. Hensyntagen kan kun kræves af de om indgrebet enige forældre, der påberåber sig religionsfrihed både for sig selv og indirekte for deres søn.

Jeg har allerede *de lege lata* afvist argumentet »Gud har påbudt det«, fremført som det sidste ultimative argument af Antje Deusel, der hovmodigt fastholder, at jøderne ikke er forpligtet til at fremføre rationelle argumenter. Med Gud kan man ikke forhandle! Ligeledes Beulkes og Diessners krav om at overlade det til religionsudøverne selv at afgøre rækkevidden af religionens krav og afvisning af alle velmente råd til især jøderne om at indskrænke sig til en kun symbolsk indvielsesceremoni. Med forlov, så skulle vi respektere ikke blot rabbineren med 1. Mosebog, 17. kapitel, men også imamen med en fatwa i Allahs navn rettet imod den muslim, der tager til orde mod omskærelse, som – et sjældent eksempel, idet vi stadig har reformislam til gode – den pensionerede libyske dommer Mustafa Kamal al-Mahdawi, der i 1992 angreb omskærelse som overtro overtaget fra jødedommen og fik svar på tiltale i pjeces fra prædikanten ved profetens moské i Me-

dina, der krævede fatwa mod ham, hvis han ikke opgav sit kætteri; hans bog blev fjernet fra forretninger og biblioteker og brændt.⁷⁵ Henvisning til Guds vilje eller påståede vilje er et lige så umuligt argument i det ene som i det andet tilfælde. Religionsfriheden er ikke en *meta*-ret, der gennembryder alle modhensyn, men må tåle afvejning over for andre mulige hensyn.

Forældrene har en klar ret til fri religionsudøvelse, sikret både i Grundlovens § 67 og EMRK artikel 9. De har også en ret til at bestemme deres barns tilhørsforhold til et trossamfund, typisk deres eget, eller til helt at undlade at tilknytte barnet et trossamfund. Barnedåben, hvor en af forældrene eller en fadder svarer på barnets vegne, vil ingen røre ved. Ved den rationelle afvejning vejer forældrenes aktive religionsfrihed tungt.

Det springende punkt er barnets religionsfrihed. Selvom barnet, især det spæde barn, ikke selv er i stand til at udøve sin religionsfrihed, må det lægges til grund, at også barnet har en selvstændig ret til religionsfrihed, jfr. den tyske Grundgesetz' indledende kapitel om frihedsrettigheder, der med lovens ord tilkommer »jeder«, »enhver«, altså også barnet. Dette argument går begge veje, hvad jurister kalder et pendulargument. Biskop Friedrich taler henrevet om barnets »seelische Unversehrtheit«, dets sjælelige integritet, der krænkes, når det går op for ham, at hans fader ikke har efterkommet en central religiøs pligt og derved berøvet ham hans religiøse hjemstavn. Fra gejstligt hold er det det værste, der er sagt under denne debat, men vi jurister kan også være med i legen, jeg tænker herved på Beulke og Diessner, der hævder, at barnet ved omskærelsen selv, om end gennem forældrene, udøver sin ret til fri religionsudøvelse og ikke tvinges, de er endog stolte over at være de første, der fremfører dette hovedløse argument.⁷⁶

Nej, tager man barnets religionsfrihed alvorligt, er det ved fornuftige regler særlig om en rimelig aldersgrænse, hvor den voksne eller næsten voksne selv kan beslutte at indmelde sig i et trossamfund eller forlade et trossamfund, som dets forældre har indmeldt det i. For Folkekirken er aldersgrænsen 18 år, dog at den, der er fyldt 15 år, selv skal samtykke i en af forældremyndighedens indehaver besluttet ændring. Det koster kun et tryk på sendknappen, så er den døbt udmeldt. For andre trossamfund gælder disses egne regler – som bekendt indeholder islam et hårdt håndhævet forbud mod frafald – men selvfølgelig vil det danske borgerlige samfund anerkende, at en ung jøde eller muslim forlader jødedommen eller islam, og Folkekirken med glæde modtage ham, hvis han ønsker en kristen dåb. Der er blot den hage ved det, at medens man ikke kan se på den, der har forladt Folkekirken, at han har været døbt, slæber den tidligere jøde eller muslim rundt på omskærelsens pagtstegn, så længe han lever, jfr. debatten mellem Herzberg og Metzger. Det skal åbenbart være også fysisk svært at skifte religion!

Når alt er afvejet, ender jeg med det afgørende, i realiteten uimodsagte argument om indgrebets karakter af voldelig amputation af nærmest irreversibel karakter, i menneskeretslig sprogbrug barnets *intégrité physique*. Uagtet hverken verdenserklæringen om menneskerettigheder eller EMRK beskytter den kropslige integritet, hvad så grunden måtte være, er hensynet stærkt nok til at bære et nationalt indført forbud, som også efter min opfattelse vil overleve den uundgåelige klage til domstolen i Strasbourg.

Jeg glemmer ikke det retssociologiske modargument, modviljen mod, at livet og loven adskiller sig stærkt fra hinanden, altså at et forbud ikke ville bringe indgrebet, overgrebet til ophør, men jage det under jorden og endnu værre hindre forældrene i at opsøge læge, hvis der tilstøder komplikationer. Hensynet fortjener overvejelse. Jeg anerkender det selv i et andet aktuelt spørgsmål, idet jeg er enig med Straffelovrådet og justitsministeren om at undlade at indføre kriminalisering af prostitutionskunder, »sexkøb«, som man har det i Norge og Sverige. Tanken om, at især Københavns politi skulle sigte og efterforske og sende bødeforelæg ud til flere hundrede tusinde »sexkunder« er uhyrlig. Jeg finder dog ikke, at argumentet holder vand. Der er ikke tale om så store tal, et par tusind omskærelser om året kan man godt forfølge, og selvom man så kun afslører en del af overtræderne, har det aldrig været et gyldigt argument for straffrihed, at ikke alle afsløres. Lighedsargumentet kræver ensartet behandling af dem, der afsløres og sigtes, men ikke ensartet behandling mellem de afslørede og de ikke afslørede. Jeg tror ej heller, at et forbud er uden virkning. Tværtimod kan det for de forældre, der er i tvivl, være det afgørende motiv for at undlade omskærelse. Særlig den jødiske moder, der i dag ikke kan trænge igennem med sin modvilje mod omskærelse over for barnets fader, vil støttet af et forbud i loven have lettere ved at trænge igennem. Jeg tror heller ikke på, at forældrene, når ulykken er ude, vil undlade at søge lægehjælp, således er der ingen tvivl om, at en eventuel straf bliver mild, hvis de ulykkelige forældre selv søger hjælp, når ulykken er sket, men strengere, hvis de lader stå til og endog skjuler det skete. Endelig vil jeg nævne, at dette argument ikke har hindret det absolutte forbud mod omskærelse af piger og kvinder, trods risikoen for overtrædelser.

Nogle vigtige detailspørgsmål: Naturligvis taler jeg ikke for at forbyde mandlig omskærelse absolut. Jeg højagter den gudstro, der fik uomskårne ungarske jøder til at tilvælge omskærelse i voksenalderen. Indgrebet kan ikke måle sig med kvindelig omskærelse. Med en fornuftig aldersgrænse må det fortsat være lovligt. Jeg foretrækker selv 18 år svarende til myndighedsalderen, også den religiøse, samt grænsen for tatoveringers lovlighed, men hvis jeg kan overbevises om be-

hovet for at forene indgrebet med en konfirmationslignende indvielsesfest, ville jeg til nød kunne acceptere en grænse på 16 år som også Julie Köhler-Olsen.

For det andet: Dansk ret opererer som hovedregel med et krav om dobbelt strafbarhed, hvilket medfører, at hvis en dansk begår en overtrædelse af den danske straffelov i udlandet, straffes han ikke, hvis handlingen er lovlig efter gerningsstedets lov. Med denne regel ville omskærelse kunne udføres straffrit under et kort ophold i Malmø eller Flensborg. Netop for sædelighedsforbrydelser og kvindelig omskærelse er kravet om dobbelt strafbarhed ophævet jfr. straffelovens § 7 a, og det samme må gælde et eventuelt kommende forbud mod drenges omskærelse.

For det tredje: En overtrædelse vil ofte først blive afsløret meget sent; et spædbarn vil aldrig kunne afsløre en eventuel forbrydelse, og også den halvvoksne kan være under så kraftig påvirkning, at forbrydelsen fortsat vil være hemmeligholdt. Straffelovens § 94, stk. 4, bestemmer, at ved sædelighedsforbrydelser mod børn og kvindelig omskærelse begynder fristen først at løbe fra forurettedes fyldte 21. år. Tidligere løb fristen fra det 18. år, men ved den seneste ændring af sædelighedskapitlet blev den skubbet yderligere. Dette skal naturligvis også gælde her.

Danmark de lege (im?)possibili

»Er der en modig politiker til stede?«, spørger den fremtrædende omskærelsesfjende Morten Frisch retorisk, og han har ret i, at hindringerne imod et forbud er især af politisk karakter. Blandt læger er der formentlig et flertal for at indføre et forbud. Hos juristerne muligt også, selvom der kun er meget spredte udtalelser, bl.a. hos mine egne juristvenner. Præsterne er muligt den mest negative gruppe, da religionsfrihedsargumentet naturligt virker med særlig styrke over for dem ligesom sympatien over for jøderne – muslimerne er næsten faldet ud af debatten. Den almindelige vælgerbefolkning synes at ville støtte et forbud. Af 1010 adspurgte i en meningsmåling i *Kristeligt Dagblad* samtidig med, at sundhedsminister Astrid Krag udtalte, at hun ikke ville tage initiativet til et forbud, støttede 71 % et forbud, kun 17 % imod, 12 % i tvivl. Morten Frisch kalder et forbud en politisk vindesak.⁷⁷

Jeg er dog ikke ublandet optimist med hensyn til muligheden for at opnå et forbud. Som tidligere nævnt har Sundhedsstyrelsen udtalt, at der ikke er vægtige sundhedsfaglige grunde til at forbyde omskærelse, og at der ikke er sådanne risici ved indgrebet, når det foretages korrekt og af kompetente læger, at styrelsen finder anledning til at anbefale et forbud af rituel omskærelse af drengbørn. Sundhedsministeren udtalte straks (27. juni 2013), at hun alene ville regulere om-

skærelse, bl.a. ved at kræve, at den foretages på registrerede klinikker, hvis det pågældende barn er over 2 måneder gammelt, ligesom hun ville kræve indberetning samt opfølgning af eventuelle senere helbredsmæssige problemer.

Dette var vel at vente, når omskærelse bedømmes rent sundhedsfagligt alene med blikket rettet mod komplikationerne og risikoen ved indgrebet. Den bebudede regulering er i øvrigt meget ufuldstændig. Da kravet om særlige klinikker kun gælder indgreb på børn over 2 måneder, berøres jødernes omskærelsesceremonier ikke, og også muslimerne kan komme med, hvis de skynder sig med indgrebet. Sundhedsstyrelsen har med vilje kun taget stilling til de snævraste sundhedsfaglige spørgsmål og helt bortset fra de etiske og juridiske spørgsmål. Efter min mening er det en sag mere for Justitsministeriet end for Sundhedsministeriet, og sagen burde have været behandlet i begge ministerier med henblik på afgivelse af et fælles svar.

Den væsentligste grund til den forsigtige reaktion er dybest set fornemmelsen af, at jøderne har krav på maksimal hensyntagen på grund af Anden Verdenskrigs og tilintetgørelseslejrenes rædsler. Når formanden for Mosaisk Trossamfund siger, at jøderne efter et forbud mod omskærelse vil sige tak for 400 års gæstfrihed, men nu er det slut, og nu rejser vi, tager danske politikere det alvorligt. Havde kun muslimerne praktiseret omskærelse, ville Dansk Folkeparti muligt for længst have krævet et forbud, men for netop dette parti er jøderne urørlige, tænk blot på Søren Espersens stærke Israelvenlige holdning. Det tyske eksempel viser, hvor stærke kræfter vi er oppe imod; en udmærket dom havde karakteriseret indgrebet som strafbar legemskrænkelser, fremtrædende jurister havde inddraget grundloven i undsigelsen, og et betydeligt flertal i folket støttede resultatet, og dog fik forbundskansleren omgående et stort flertal i Forbundsdagen til at blåstemple omskærelsen. Jeg minder også om de voldsomme jødiske protester mod den meget forsigtige svenske lov.⁷⁸

Humlen er, at intet land vil være det første til at gennemføre et forbud, slet ikke Tyskland med dets historiske dårlige samvittighed, heller ikke Danmark, hvor redningen af jøderne i oktober 1943 stadig gør os til måske det mest afholdte land i hvert fald i Holocaustmuseet i Jerusalem.

Men gennemfører blot ét europæisk land et omskærelsesforbud, vil mange følge efter, når der blot er hul i dæmningen, og indtil da må vi håbe på en langsom udvikling hos især jøderne, måske især på, at jødiske mødre i videre omfang vil sige nej til omskærelse. I denne ventetid vil en lov som den svenske eller som skitseret af Astrid Krag, måske også et forbud mod ikke-medicinsk omskærelse uden religiøst motiv være bedre end intet.

Jeg er godt oppe i halvfjerdsere, og jeg mistvivler, om jeg vil leve længe nok til at opleve et forbud, men jeg er overbevist om, at det kommer. Efter fyrretyve års ørkenvandring kom folket ind i det forjættede land, og jeg tror også på, at det kommer til sidst.

Som afslutning: Mit svar på det stillede spørgsmål, om omskærelse er forbrydelse eller gudsyndelse, er, at det er begge dele, og det må retssamfundet forholde sig til.

Noter

1. Fhv. kriminaldommer
2. M.D.A. Freeman p. 77, også cit. af Exner pag. 17.
3. Herbert Basedow: *The Australian Aboriginal* (1925), her efter Gollaher pag. 59 ff.
4. Om omskærelsens historie og forankring i Bibelen og Koranen især Aldeeb Abu-Sahlieh 2003, Blaschke og Gollaher.
5. Josuabogen 5, v. 2.
6. 1. Samuelsbog, 18, v. 25-27; 31, v. 4.
7. Kampen om omskærelsen skildres især i 1. Makk., 1 og 2, og 2. Makk., 6.
8. Op. cit. pag. 31. Apostlenes Gerninger kap. 15. De afgørende kildsteder hos Paulus er Brevet til Kolossenserne 2, 11-12, 1. brev til Korintherne 7,18, Romerbrevet 2, 23-25 og 28-29; 4, 9-13, Efeserbrevet 2,11.
9. Gollaher pp. 46 og 54.
10. Aldeeb Abu-Sahlieh 2003, pag. 16. Tallene for omskærelse af piger er langt lavere.
11. Philipson pp. 136, 280, 303 ff., 320, 369 ff., 455. Meyer bl.a. pp. 96, 273. Gollaher p. 27 f. Hoffman p. 5 ff.
12. Om denne særlig Ludwig Geiger (hans søn) m.fl. Hans bibliografi omfatter 928 nr.
13. Geiger p. 120 f.
14. Se også Judd bl.a. med omtale af wienerlægen Eugen Levits pamflet mod omskærelse af 1874. Da Levit nægtede at lade sin egen søn omskære, gennemførte rabbinatet i Wien, at drengen blev omskåret med magt, Hodges p. 21.
15. Aldeeb Abu-Sahlieh 2003, pp. 26 f., 33. Tabory og Erez nævner ikke tilsvarende voldsom afstandtagen, men nævner frygt hos de forældre, der undlader omskærelse, for udstødelse af sig selv og barnet.
16. Gairdner. Gollaher p. 114.
17. Aldeeb Abu-Sahlieh 2003, p. 126.
18. Gollaher p. 108.
19. Aldeeb Abu-Sahlieh 2003, p. 128.
20. Fateh-Moghadam p. 118.
21. Gollaher pp. 128, 144.
22. Hodges p. 30.
23. Aldeeb Abu-Sahlieh 2003, p. 212 f.
24. Nowak p. 420.
25. Lagoutte p. 152 ff. (155).

26. Aldeeb Abu-Sahlieh 2003, pp. 207, 210, se også Smith i samme retning pp. 487 f. og 494 ff. med fremhævelse af Børnekonventionens art. 24, stk. 3. Også Ravn p. 143 påpeger forskelsbehandling af drenge i forhold til piger.
27. Anderledes om denne praksis Hodges p. 27.
28. Om de praktiske juridiske vanskeligheder, se Svoboda og Llewellyn.
29. Blandt de syv af Smith p. 484 opregnede foreninger mod omskærelse er Doctors Opposing Circumcision (D.O.C.), men også Nurses for the Rights of the Child (NRC) og en forældreforening.
30. Gollaher p. 157 f. (F.H. Lawler m.fl. i *Family Medicine* 1991, T.G. Ganiats m.fl. i *Medical Decision Making* 1991).
31. Goldman, pp. 22 ff., 48 ff., 59, 68, 73 ff., 92 f., 95 ff.
32. Wechterman. Se også Goodman, en jødisk moders angreb på omskærelse.
33. Putzke p. 700 ff.
34. Kort resumé af debatten hos Beulke og Diessner.
35. Fateh-Moghadam pp. 132, 136, jfr. også de to Benatarer. Modsat Herzberg 2010.
36. Exner p. 59 med citering af Hans Welzel.
37. Exner, pp. 107 ff., 134, 146 ff., 167.
38. Deusel, især pp. 9, 61 f., 91 ff., 129, 136 ff., 144, 152. Om Ungarn efter befrielsen se Kovács og Vajda.
39. Beulke og Diessner p. 344. I denne artikel er der fyldige henvisninger og nyttige links til især kritikken af dommen.
40. Herzberg 2012, særlig pp. 491 f., 496 f., 503 ff.
41. Lassen p. 20 f. m. henv. Jeg takker hjerteligt forf. for at have stillet sit værdifulde arbejde til rådighed for mig.
42. Aldeeb Abu-Sahlieh 1994, p. 614 f.
43. Grundigt referat især hos Gilbert p. 279 ff.
44. Gilbert samt Fox og Thomson, se også Tobin (australsk). Også Hellsten går imod drengeomskærelse.
45. NJA 1997,107 og 636, Garde 2001 og 2004 p. 188 f.
46. Jareborg p. 290 ff. (p. 294 f.)
47. Herzberg 2010, p. 474 f.
48. Schiratzki, pp. 36, 49.
49. Lahti p. 290 ff. I 2010 blev en muslim straffet for at have ladet en ikke-læge foretage en omskærelse.
50. Kilde til dette afsnit NOU 2013: 1 p. 246 ff.
51. *Aftenposten*, 8. november 2013.
52. Köhler-Olsen 2012 p. 225 ff. om A mod England, 1998, og syv mod Sverige, 1982.
53. Köhler-Olsen 2012 p. 541, 2013 p. 36 ff.
54. Jeg har i Garde 2007 omtalt nogle tilfældegrupper og konkrete grænsesager.
55. UfR 1996,4 V.
56. UfR 1932,968 V, efter at lægen havde tabt en af ham selv anlagt injuriesag, UfR 1932,108 H. Garde 2012, p. 521 f.
57. I samme retning Lassen pag. 23.
58. Aldeeb Abu-Sahlieh 2003 pag. 219.

59. Bechmann Christensen pp. 125 og 256.
60. Herzberg 2012 pag. 486. Medens manglende religiøst motiv kontraindicerer straffrihed i Danmark, kræver den nye tyske regel ikke dette, men legitimerer bl.a. – et eksempel fra det virkelige liv hos Herzberg – at forældrene efter lillebroders medicinsk nødvendige omskærelse lader den sunde storebroder omskære for at stille drengene lige!
61. Ulla Gunge Hansen og Anne Eisenberg.
62. Oplyst af *Intact Denmark* v/Lena Nyhus jfr. en rapport fra Sundhedsstyrelsen.
63. Fogtman og Hurtigkarl p. 30. f. Jeg takker lektor Jørgen Stenbæk for denne oplysning.
64. Greve p. 391 ff., Gammeltoft-Hansen i brev til forfatteren.
65. Folketingstidende 1996-1997, L 65, Folketingets forhandlinger sp. 7205.
66. Folketingstidende 2002-2003, L 183, Folketingets forhandlinger sp. 7240.
67. Garde 2004 p. 188. Desværre var jeg ikke da klar over spørgsmålets rækkevidde, hvorfor jeg ikke har gemt dommen. Havde jeg som dommer fået sagen tyve år senere, ville jeg have opfordret parterne til at procedere de principielle spørgsmål og forventet anke uanset sagens udfald i første instans.
68. Nyhus, Frisch 17. maj 2013, Aktor.
69. Frisch 13. februar 2013. Marie Krarup har protesteret kraftigt mod denne udlægning af hendes udtalelse.
70. Kirsten Kessel ønskede besindelse, inden vi fordrev vore jødiske medborgere. Sognepræst Michael Lerche Nygaard kritiserer en »totalitær tankegang«, der vil »regulere« jøderne og tvinge dem til at opgive deres religiøse identitet.
71. Carsten Hjorth Pedersen.
72. Her efter Judd p. 149.
73. Herzberg 2010, p. 473.
74. Exner p. 182 f.
75. Gollaher p. 51.
76. Beulke & Diessner p. 344
77. Frisch 6. juli 2013.
78. Også den meget flyvske Zagdanski (fransk jøde) tilskriver antisemitisme kampen mod omskærelse.

Litteratur

- Aktor, Mikael: Et forsvar for forhuden. Information 10. juli 2013.
- Aldeeb Abu-Sahlieh, Sami Awad: To Mutilate in the Name of Jehovah or Allah: Legitimization of Male and Female Circumcision. *Medicin and Law: An International Journal* 13, 1994, p. 575-622.
- Aldeeb Abu-Sahlieh, Sami Awad: *Circoncision. Le complot du silence*. Paris L'Harmattan 2003 (kort udgave af et større værk fra 2001). Forf. er kristen araber af palæstinensisk oprindelse.
- Benatar, Michael, og David Benatar: Between Prophylaxis and Child Abuse: The Ethics of Neonatal Male Circumcision (& Target Article respond to Commentators: How Not to Argue About Circumcision). *American Journal of Bioethics* 2003, hæfte 3,2, p. 35-48 og W1-W9.
- Beulke, Werner, og Annika Diessner: »(...) ein kleiner Schritt für einen Menschen, aber ein grosses Thema für die Menschheit«. Warum das Urteil des LG-Köln zur religiös motivierten

- Beschneidung von Knaben nicht überzeugt. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2012,7, p. 338-346.
- Blaschke, Andreas: *Beschneidung. Zeugnisse der Bibel und verwandter Texte*. Francke Verlag 1998.
- Christensen, Malene Bechmann: *Det strafferetlige samtykke*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2008.
- Christensen, Stig T.: Når man ikke frygter Gud. Den jødiske religionsfrihed er truet i Danmark. *Kristeligt Dagblad* 22. februar 2013.
- Deusel, Antje Yael: *Mein Bund, den ihr bewahren sollt. Religionsgesetzliche und medizinische Aspekte der Beschneidung*. Herder, Freiburg 2012.
- Elmer, Michael: Kommentar til straffeloven. *Karnovs Lovsamling* 28. udg., pp. 6067 (§ 244), 6073 (§ 245 a), 2013.
- Evans, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press 2001.
- Exner, Thomas: *Sozialadäquanz im Strafrecht. Zur Knabenbeschneidung*. Duncker & Humblot, Berlin 2011.
- Fateh-Moghadam, Bijan: Religiöse Rechtfertigung? Die Beschneidung von Knaben zwischen Strafrecht, Religionsfreiheit und elterlichem Sorgerecht. *Rechtswissenschaft* 2, 2010, p. 115-142.
- Fogtman, L. og F.T. Hurtigkarl: *Samling af Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, som vedkommer Geistligheden og de øvrige i Kong Christian den 5tes Danske og Norske Lovs anden Bog omhandlende Gienstande, ordnede efter Lovenes Artikler*. 3. Udgave. Gyldendal 1838.
- Fox, Marie, & Michael Thomson: Short Changed? The Law and Ethics of Male Circumcision. *The International Journal of Children's Rights* 13, 2005, p. 161-181.
- Freeman, M.D.A.: A Child's Right to Circumcision. *British Journal of Urology International* 83 (1999) p. 74-78.
- Friedrich, Johannes: Beschneidung: eine religiöse Pflicht. Es wäre ein Skandal, wenn Juden gesetzlich zum Bruch ihrer Tradition gezwungen wurden. *Chrismon*, das evangelische Online-Magazin September 2012.
- Frisch, Morten: Nye toner i forhudsdebat. Politiker vil legitimere kvindeligt kønslemlæstelse. *Kristeligt Dagblad* 13. februar 2013.
- Frisch, Morten: Er der en modig politiker til stede? *Weekend-Avisens kronik* 17. maj 2013.
- Frisch, Morten: Beskyttelse af umyndige drenge. Forbud mod rituel omskæring er en politisk vindesak. *Kristeligt Dagblad* 6. juli 2013.
- Gairdner, Douglas: The Fate of the Foreskin. A Study of Circumcision. *British Medical Journal* 2/1949, p. 1433-1437.
- Gammeltoft-Hansen, Hans: Kommentar til Grundlovens § 67. I: Henrik Zahle (red.): *Danmarks Riges Grundlov med kommentarer*, p. 321-324. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1999.
- Garde, Peter: Omskærelse på sofaen. Forbrydelse og/eller gudskyldelse. I: *Disse var ordene. Festskrift for Rødovrekonventet i anledning af 35 års jubilæet år 2001*, p. 73-82 (også i *Nye Ariadne* 2008, p. 596-602).
- Garde, Peter: Religionsfrihed i de skandinaviske lande. I: *Kirkeretsantologi 2004*. Selskab for Kirkeret 2004, p. 175-197 (også i *Nye Ariadne* 2008, p. 618-640).

- Garde, Peter: Ferierejsen til Tyrkiet. Nogle bemærkninger om materiel atypicitet set fra dommersædet. I: *Jurist uden omsvøb. Festskrift til Gorm Toftegaard Nielsen*, p. 149-164. Christian Ejlers Forlag 2007 (også i *Nye Ariadnetråde 2008*, p. 541-556).
- Garde, Peter: *August Goll – en shakespearekriminalist og hans tid*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2012.
- Geiger, Ludwig m.fl. (bl.a. Gottlieb Klein: Praktische Theologie): *Abraham Geiger, Leben und Lebenswerk*. Berlin Georg Reimer 1910.
- Gilbert, Howard: Time to reconsider the lawfulness of ritual male circumcision. *European Human Rights Law Review* 2007, 3, p. 279-294.
- Goldman, Ronald: *Questioning Circumcision. A Jewish Perspective*. Vanguard Publications Boston 1997.
- Gollaher, David L.: *Circumcision. A History of the World's Most Controversial Surgery*. Basic Books 2000.
- Goodman, Jenny: Challenging Circumcision. A Jewish Perspective. I: George C. Denniston & Marilyn Fayre Milos (red.): *Sexual Mutilation. A Human Tragedy*, p. 175-178. New York & London Plenum Press 1994.
- Greve, Vagn: Kommentar til straffelovens § 245 a. I: Samme m.fl.: *Kommenteret straffelov. Speciel del*. 10. omarbejdede udgave. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2012.
- Hansen, Ulla Gunge, og Anne Eisenger: Omskæringer kan ikke godkendes som religiøse. *Berlingske Tidende* 20. juli 2012.
- Hellsten, S.K.: Rationalising circumcision: from tradition to fashion, from public health to individual freedom – critical notes on cultural persistence of the practice of genital mutilation. *Journal of medical ethics* 2004/30, p. 248-253.
- Helse- og Omsorgsdepartementet: Høringsbrev af 26. april 2011 om lovregulering av rituell omskjæring av gutter,
- Herzberg, Rolf Dietrich: Religionsfreiheit und Kindeswohl. Wann ist die Körperverletzung durch Zirkumzision gerechtfertigt? *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2010, 7-8, p. 471-475.
- Herzberg, Rolf Dietrich: Die Beschneidung gesetzlich gestatten? *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2012,10, p. 486-505.
- Hodges, Frederick: A Short History of the Institutionalization of Involuntary Sexual Mutilation in the United States. I: George C. Denniston & Marilyn Fayre Milos (red.): *Sexual Mutilation. A Human Tragedy*, p. 17-40. New York & London Plenum Press 1994.
- Hoffman, Lawrence A.: *Covenant of Blood. Circumcision and Gender in Rabbinic Judaism*. The University of Chicago Press 1996.
- Howe, Robert S. Van: Why Does Neonatal Circumcision Persist in the United States? I: George C. Denniston & Marilyn Fayre Milos (red.): *Sexual Mutilation. A Human Tragedy*, p. 111-119. New York & London Plenum Press 1994.
- Jareborg, Nils: *Allmän kriminalrätt*. Iustus förlag 2001.
- Judd, Robin: Circumcision and Modern Jewish Life; A German Case Study, 1843-1914. I: Mark, Elisabeth Wyner (ed.): *The Covenant of Circumcision. New Perspectives on an Ancient Jewish Rite*. Brandeis University Press 2003, p. 142-155.
- Kessel, Kirsten: Gud og religiøse værdier. Intolerancen vokser i Danmark. *Kristeligt Dagblad* 3. oktober 2013.

- Koplev, Kjeld: Hvad vil en ellers kalde lemlæstelse af et lille barn? (interview). Politiken 18. juli 2012.
- Kovács, Éva, og Júlia Vajda: Circumcision in Hungary after the Shoah. I: Mark, Elisabeth Wyner (ed.): *The Covenant of Circumcision. New Perspectives on an Ancient Jewish Rite*. Brandeis University Press 2003, p. 177-187.
- Krasnik, Martin: Nu kan det være nok. Politiken 27. juli 2012.
- Köhler-Olsen, Julia: *Barnets rett til selvbestemmelse i forhold til religiøse normer*. Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. 2012.
- Köhler-Olsen, Julia: Religiøst eller kulturelt motiverte kroppslige inngrep på barn – Rettspolitiske betraktninger. Retfærd årg. 36 2013, 1/140, p. 24-45.
- Lagoutte, Stéphanie: Hvad kan vi bruge den Europæiske Menneskerettighedsdomstolspraksis til? EMDs retspraksis om religiøse praksisser og religiøs pluralisme. I: Jonas Christoffersen & Mikael Rask Madsen (red.): *Menneskerettighedsdomstolen – 50 års samspil med dansk ret og politik*, p. 143-158. Thomson Reuters 2009.
- Lahti, Raimo: Omskærelse av pojkar. En balansering mellen grundläggande fri- och rättigheter och mänskliga rättigheter samt kulturell mångfald. I: *Festskrift till Per Ole Tråskman*. Nordstedts Juridik Stockholm 2011, p. 286-298.
- Lassen, Hans Jørgen: *Retlige problemer ved rituel omskæring af drengebørn*. Juridisk Instituts elektroniske magasin Retsvidenskabeligt tidsskrift, RETTID 2013, specialeafhandling 10. Dette arbejde, som er stillet til min rådighed inden trykningen, har været mig til stor glæde og nytte ved udarbejdelsen af dette foredrag/artikel. Jeg takker.
- Llewellyn, D.J.: Winning and Losing on the Circuit. I: George C. Denniston m.fl. (red.): *Circumcision and Human Rights*. Springer 2009, p. 219-225, 257-262.
- Lomholt, Carl: Omskæring og symbolik. Kristeligt Dagblad 8. oktober 2013.
- Marcus, Maria: Omskæring er irreversibel. Kristeligt Dagblad 27. september 2013.
- Meyer, Michael A.: *Response to Modernity. A History of the Reform Movement in Judaism*. Oxford University Press 1988.
- Norges offentlige utredninger (NOU) 2013: 1: *Det livssynsøpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitikk*. 2013.
- Nowak, Manfred: *U.N. Covenant on Civil and Political Rights CCPR Commentary*. 2nd rev. ed. Engel Verlag, Kehl. 2005.
- Nygaard, Michael Lerche: Totalitær tankegang. Kristeligt Dagblad 3. oktober 2013.
- Nyhus, Lena: Fingrene fra Adams tisser. Folkets Avis' kronik 7.juli 2013.
- Olsen, Henrik Palmer: Religionsfrihed: En forældet og overflødig menneskeret? Juristen 2005, p. 124-135.
- Olsen, Henrik Palmer: The Right to Freedom of Religion: A Critical Review. Scandinavian Studies in Law 2007, p. 227-254.
- Pedersen, Carsten Hjorth: Åndsfriheden er truet. Kristeligt Dagblad 25. september 2013.
- Philipson, David: *The Reform Movement in Judaism*. KTAV Publishing House, Inc. 1967 (opr. 1907, 2. udg. 1930).
- Putzke, Holm: Die strafrechtliche Relevanz der Beschneidung von Knaben. Zugleich ein Beitrag über die Grenzen der Einwilligung in Fällen der Personensorge. I: *Strafrecht zwischen System und Telos. Festschrift für Rolf Dietrich Herzberg zum siebzigsten Geburtstag*, p. 669-709. Mohr Siebeck Tübingen 2008.

- Ravn, Lene: Er omskærelse strafbar? I: Annalise Kongstad, Britta Kyvsgaard og Anette Storgaard (red.): *Kvinder på randen*, p. 126-147. Aarhus Universitetsforlag 1998.
- Schiratzki, Johanna: Banning God's Law in the Name of the Holy Body – the Nordic Position on Ritual Male Circumcision. *The Family in Law* vol. 5, p. 35-53, 2011.
- Smith, Jacqueline: Male Circumcision and the Rights of the Child. I: Mielle Bulterman m.fl. (red.): *To Baehr in Our Minds. Essays on Human Rights from the Heart of the Netherlands*. SIM Utrecht 1998, p.475-499.
- Svoboda, J. Steven: A Treatise from the Trenches: Why Are Circumcision Lawsuits So Hard to Win? I: George C. Denniston m.fl. (red.): *Circumcision and Human Rights*. Springer 2009, p. 201-217.
- Tabory, Ephraim, og Sharon Erez: Circumscribed Circumcision: The Motivations and identities of Israeli Parents Who Choose Not to Circumcise Their Sons. I: Mark, Elisabeth Wyner (ed.): *The Covenant of Circumcision. New Perspectives on an Ancient Jewish Rite*. Brandeis University Press 2003, p. 161-176.
- Tobin, John: The International Obligation to Abolish Traditional Practices Harmful to Children's Health: What Does It Mean and Require of States? *Human Rights Law Review* 9:3(2009), p. 373-396.
- Trolle, Jørgen: Lægeansvaret. UfR 1959 B p. 8 ff.
- Wahlgren, Peter: Bra eller dålig lag? Om att skära i barn. *Dagens Juridik* 3. oktober 2007.
- Wechterman, Rabbi Elyse: A Plea for Inclusion. I: Mark, Elisabeth Wyner (ed.): *The Covenant of Circumcision. New Perspectives on an Ancient Jewish Rite*. Brandeis University Press 2003, p. 188-193.
- Wikipedia: Circumcision. 2013 (stadig ajourført).
- Zagdanski, Stéphane: *De l'antisémitisme*. Éditions Julliard Paris 1995.